

M.QƏHRƏMANOV

DÖRD MƏZHƏB İMAMININ ETİQADI

“ADİLOĞLU” nəşriyyatı
BAKİ-2003

Tərcümə edən: **M. Qəhrəmanov**
İxtisas redaktoru: **Ş. Uluxanov**

“Dörd məzhəb imamının emiqadı” – Bakı, “Adiloğlu”, 2003, 38 səh.

Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- tərəflədiyi üç dövr - səhabələr, təbiinlər, dörd məzhəb imamı (Əbu Hənifə, Malik, Şafii, Əhməd bin Hən-bəl) və «Sünən» sahibləri- Buxari, Müslüm, Əbu Davud, Tirmizi, ən-Nəsai, ibn Macə və başqalarının yaşadığı xeyirli dövrlərdir.

Buna görə də bizim üçün bütün işlərimizdə, xüsusən əqidə ilə bağlı məsələlərdə o seçilmiş, bəyənilmiş şəxsiyyətlərin haqq yoluna tabe olmaq vacibdir. Çünki onlar pillə-pillə səadət dövrünə yaxın olan şəxsiyyətlərdir və ilk qaynaqdan bəhrələnmişlər.

Oxuculara təqdim olunan bu kitab Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- tərəf etdiyi bir dövrdə yaşayan, müsəlmanlar arasında əhəmiyyətli yeri olan dörd məzhəb imamının tovhid, qədər, iman, səhabə və dini mübahisələrdən çəkəndirmələri barəsində etiqadları mövzusunda tərtib olunmuşdur.

Kimabın müəlliflik hüququ qorunduğu üçün mam və ya qismən surəminin çıxarılmasına, ismifadəsinə müəllifə bildirilərək icazə verilir.

Kitabın mülkiyyət haqqı “Əhli-Beyt”(Ülvi Bünyadzadə 9, tel:055 680 09 64) aiddir.

М 0482008300
121-2003 сифаришля

© M. Qəhrəmanov. 2003

TƏRCÜMƏÇİDƏN

Aləmlərin Rəbbi olan Allaha həmd edir, Onun Rəsuluna-səllallahu aleyhi və səlləm-, Rəsulun ailəsinə, səhabələrinə və onları özlərinə örnək edənlərə salam və salavat (xeyir-dua) olsun.

Uca Allah belə buyurur:

«Söylə: "Allaha və Peyğəmbərə imaəm edin! Əgər üz döndərsinizsə, şübhəsiz ki, Allah da kafirləri sevməz!"» («Ali-İm-ran», 32)

«Amma, xeyr! Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixmilaflardasəni hakim məyin emməyincə və verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxınmı duymadansənə mən bir imaəmlə boyun əyməyincə iman gəmirmiş olmazlar» («ən-Nisa», 65)

Allahın Rəsulu -səllallahu aleyhi və səlləm- belə buyurmuşdur: *"Ümmətim 73 firqəyə ayrılacaqdır. Birindən başqa hamısı Oddadır"*. Bunu eşidənlər: *"Ey Allahın Rəsulu! Bu qurtulan firqə kimlərdir? - deyə soruşdular. Allahın Rəsulu belə cavab verdi: "Onlar mənim və səhabələrimin yolu ilə gedən camaamdır"* (Əbu Davud, səhih)

"Sizə Allahdan qorxmağı, eşimdikləriniz əmrlərə imaəm etməyi, sizdən olan rəhbəriniz başı qurumuş üzüm giləsinə bənzəyən qara bir kölə ol-sa belə, imaəm etməyinizi vəsiyyətim edirəm. Məndən sonra yaşayanlar bir çox ixmilaflar görəcklər. Dinə ediləcək sonrakı əlavələrdən ciddi şəkildə çəkinin. Çünki bu əlavələr zəlaləmdir (zəlaləmə aiddir). Sizlərdən o günləri yaşayanlar mənim və rəşidi xilafəmlərimin (Əbu Bəkr, Ömər, Osman, Əli- Allah onlardan razı olsun) Sünnəsinə azı dişləri ilə mumarıq bərk-bərk yapışsın" (Əbu Davud, səhih).

"Sizə gecəsi də gündüz kimi mər-məmiş şəriəmi qoydum. Bundan sonra kimsə yoldan azmaz. Azanlar isə həlak olar" (Əhməd, "Müsnəd", səhih).

"İnsanların ən xeyirlisi mənim dövrümdəkilərdir (səhabələr-tərc), sonra onlardan sonrakılar (tabiinlər -tərc), sonra da onlardan sonrakılardır (tabiinlərin ardınca gedənlər – tərc.)" (Tirmizi, səhih).

Bu ayə və hədislər Allahın və Rəsulun -səllallahu aleyhi və səlləm- əmrlərinə itaət etməyin fərz olduğunu bildirir.

Belə olduğu halda Allah Rəsulun -səllallahu aleyhi və səlləm- Sünnəsinə ar-xa azı dişlərimizlə tutmaq, onlara əməl etmək kimi, eyni ilə Rəşidi xəli-fələrinin sünnəsinə əməl etmək də vacibdir.

Həmçinin Allah Rəsulun -səllallahu aleyhi və səlləm- üç dövrü xatırlatdığını gördük. Bunlar səhabələr, tabiinlər, dörd məzhəb imamı (Əbu Hənifə, Malik, Şafii, Əhməd bin Hənbəl-tərc.) və «Sünən» sahibləri- Buxari,

Müslüm, Əbu Davud, Tirmizi, ən-Nəsai, ibn Macə və başqalarının yaşadığı xeyirli dövrlərdir.

Buna görə də bizim üçün bütün işlərimizdə, xüsusən əqidə ilə bağlı məsələlərdə o seçilmiş, bəyənilmiş şəxsiyyətlərin haqq yoluna tabe olmaq vacibdir. Çünki onlar pillə-pillə səadət dövrünə yaxın olan şəxsiyyətlərdir və ilk qaynaqdan bəhrələnmişlər.

Artıq bundan sonra peyğəmbərlik qaynağını tərk edib, nəqli ağılına tabe edən məntiqçilərin, fəlsəfəçilərin, kəlamçıların ardınca getmək olarmı? Çünki bütün bu qruplar dini çətinləşdirmiş, bir-birinə qarışdıraraq çıxılmaz bir vəziyyətə gətirmişlər.

Oxuculara təqdim olunan bu kitab Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- tərəif etdiyi bir dövrdə yaşayan, müsəlmanlar arasında əhəmiyyətli yeri olan dörd məzhəb imamının kimliyi və əqidələri mövzusunda tərtib olunmuşdur.

Şübhəsiz fiqhə (islam hüququ) təqlid etdiyimiz bu müstəsna şəxsiyyətlərə əqidədə təqlid etməyimiz daha yaxşıdır. **“Dörd məzhəb imamının əqidəsi”** adlı əsəri islam əqidəsi ilə bağlı məsələləri öyrənmək üçün nəşr etdiririk.

Bu əsərin Azərbaycanda nəşr edilməsinə köməklərini əsirgəməyənlərə təşəkkür etməyi özümüzə borc bilirik.

Oxucularımıza Quran və Sünnəyə sarılmağı, onlar ilə yaşamağı Allahdan diləyirik.

Tərcüməçi

Müəllif sözü

Həmd ancaq Allahdır, Ona həmd edir, Ondan yardım diləyir, Ondan hidayət istər və Ondan bağışlanma diləyirik.

Nəfslərimizin şərindən və əməllərimizin pisləklərindən Allaha sığınırıq. Allah kimi hidayət etsə (doğru yola yönəltsə) onu heç kim azdıra bilməz, kimi də azdırsa heç kəs onu doğru yola yönəltməz.

Mən Allahdan başqa məbud olmadığına, ilahın ancaq O olduğuna, Onun heç bir ortağı olmadığına və Məhəmmədin -səllallahu aleyhi və səlləm- Onun qulu və elçisi olduğuna şəhadət edirəm.

«Ey iman gəmirənlər! Allahdan lazımcına qorxun. Yalnız müsəlman olduğunuz halda (müsəlman kimi) ölün!» («Ali-İmran», 102).

«Ey insanlar! Sizi mək bir şəxsdən (Adəmdən) xəlf edən, ondan zövcəsini (Həvvanı) yaradan və onlardan da bir çox kişi və qadınlar mörədən Rəbbinizdən qorxun! (Adı ilə) bir-birinizdən (cürbəcür şeylər) ismədiyiniz Allahdan, həmçinin qohumluq əlaqələrini kəsməkdən qorxun. Şübhəsiz ki, Allah sizin üzərinizdə nəzarəmçidir!» («ən-Nisa», 1).

«Ey iman gəmirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz söyləyin! (Əgər belə etsəniz, Allah) əməllərinizi islah edər və günahlarınızı bağışlayar. Hər kəs Allaha və Peyğəmbərinə imaəm emsə, böyük bir səadəmə (Cənnətə) nail olar» («əl-Əhzab», 70-71).

Əbu Hənifəyə -rahmatullahu aleyh (Allah ona rəhmət eləsin)- görə "Üsulud-din" mövzusunun araşdırmaq üçün geniş bir tədqiqat işi apardım. Bu işin girişinə digər üç imamın (Malik, Şafii və Əhməd bin Hənbəl) əqidələrinin bir xülasəsini yazdım. Bəzi fəzilət sahibi olan dostlarım bu üç imamın əqidəsini tədqiq edərək, dörd imamın əqidəsi əsərəni tam şəkildə ayrıca hazırlamağımı xahiş etdilər.

Mən də bu səbəbdən imam Əbu Hənifənin tövhid, qədər, iman və səhabə haqqında əqidəsi ilə kəlam haqqındakı fikirlərini ətraflı şəkildə toplayaraq bu risaləni hazırlamağı məqsədə uyğun saydım.

Bu əməlin səmimiyyətlə, yalnız Allahın rızasına, Onun tərəfindən qəbul olunmasına, hamımızın Onun Kitabının hidayətinə yetişməyimizə və Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- sünnəsinə əməl etməyimizə vəsilə olmasını Allahdan diləyirəm.

Allah hər niyyəti haqqı ilə Biləndir. Allah ən gözəl Vəkildir.

Dualarımızın sonu – Həmd yalnız aləmlərin Rəbbi olan Allahdır.

Məhəmməd bin Abdur Rəhman əl-Xumeyyis

Dörd imamdan hər birinin üsulud-dinə aid emiqladlarının eyniliyinin açıqlanması

Dörd imamın etiqladı Kitab və Sünnəyə uyğun olan səhabə və onlara təbə olan tabiinin etiqladıdır. Allaha həmd olsun ki, bu imamlar arasında dinin təməllərinə görə heç bir ixtilaf yoxdur. Onlar Allahın sifətlərinə, Quranın məxluq olmadığına iman etmişdirlər. Onlara görə “iman” üçün qəlbin təsdiqi və dilin iqrarı şərtidir. Bu imamların hamısı kəlamdan və Yunan fəlsəfəsindən bəhrələnən cəhmiyyə və digər bidət fırqəhlərini şiddətlə tənqid etmişlər.

İbn Teymiyyə -rahmətullahu aleyh- bu mövzuda belə deyib: “... Allahın qullarına olan rəhməti ilə Sünnə əhli imamları (nümünəvi 4 imam) bu ümmətin sədiq bir dili olublar. Bu imamlar cəhmiyyə və ona oxşar kəlam məzhəblərinə mənsub olanların Quran, iman və Allahın sifətləri haqqındakı fikirlərini tənqid edərək rədd etmişlər. Onların hər biri sələfin inandığı kimi inanırdı. Hamısı da möminlərin axirətdə Allahı görəcəyi, Quranın Allahın kəlamı olub məxluq olmadığı, imanda qəlbin və dilin təsdiqinin olması məsələsində ittifaq etmişlər.”¹

Daha sonra demişdir: “Məşhur imamların hamısı Allah təalanın sifətlərinin varlığını təsdiq edərək belə demişlər: “Quran Allahın kəlamı olub, yaradılmamışdır. Allah axirətdə görünəcəkdir”. Bu, səhabə, tabiin, əhli-Beyt və onlara uyan imamların məzhəbidir. Buna Malik bin Ənəs, əs-Sauri, əl-Leys bin Sad, əl-Auzai, Əbu Həniyə, Şafii və Əhməd bin Hənbəl kimi imamları nümünə göstərmək olar.”²

Şeyxülislam ibn Teymiyyədən imam Şafiinin etiqladı haqqında soruşulduqda belə cavab vermişdir:

“Şafiinin (Allah ondan razı olsun-r.a.) tövhid, qədər və oxşar mövzulardakı etiqladı digər imamlar kimidir. Hamısının da etiqladı səhabə və tabiinin etiqladıdır. Bu isə Kitab və Sünnə ilə təsbit olan etiqladdır.”³

Məşhur alim Siddiq Həsən Xan bu mövzuda belə deyir: “Bizim məzhəbimiz sələfin məzhəbidir. Allahın sifətlərini bənzətməsiz isbat və sübutuna ehtiyacı olmayan qüsurlar və nöqsanlardan uzaq saymaqdır. Bu, İslam imamları olan Malik, Şafii, əs-Sauri, İbn əl-Mübarək, Əhməd bin Hənbəl və oxşarlarının məzhəbidir. Həmçinin imam Əbu Həniyə haqqında demək olar ki, digər imamların etiqladı kimi onun etiqladı da Quran və Sünnə ilə təsbit olunmuşdur.”⁴

¹ «Kitab əl-İman», səh. 350-351. Dər-ət-Tibaaat əl-Muhammədiyyə.

² Minhəcu əs-Sunnə, 2/106; Qeyd: 1-ci rəqəm cildin, 2-ci rəqəm isə səhifənin sayını göstərir.

³ «Məcmu əl-Fətvə», 5/256.

⁴ «Kətfu əs-Səmə», səh. 47-48.

İmam Əbu Hənifənin emiqadı

A) Tövhid haqqında baxışları

1. "Bir kimsənin Allahın adlarından başqa adla Allaha dua etməsi düzgün deyildir. İcazə verilib, əmr edilən dua Allah təalanın bu ayəsi ilə **«Ən gözəl adlar Allahındır. Onu bu adlarla çağırıb dua edin. Onun adları barəsində küfr edənləri mərk edin. Onlar emdikləri əməllərin cəzasını alacaqlar!»** («əl-Əraf», 180) təsbit olunub."¹

2. "Dua edənin "filankəsin haqqı üçün" və "peyğəmbərlər və nəbilərinin haqqı üçün" ya da "Kəbənin və Məşəril-Haramın haqqı üçün" kimi sözlərlə Allaha yalvarması məkrühdür."²

3. "Bir kimsənin Allahdan qeyrisilə Allaha dua etməsi doğru deyildir. Duada "Sənin ərşinin izzətlə tutulduğu yerlərin hörmətinə" və ya "yaratdıqlarından birinin haqqı üçün" kimi sözlərdən istifadə etməsinə nifrət edirəm."³

4. "Allah yaradılmışların sifətləri ilə vəsf edilməz. Qəzəbi və Rızası (Razılığı) Onun sifətlərindəndir. Keyfiyyətləri araşdırılmaz. Bu Sünnə əhlinin sözüdür. Allah qəzəbləndiyi kimi razı da olur. Onun qəzəbi cəzalandırması, rızası isə savabdır deyilməz. O Özünü necə vəsf etmişsə, biz də eləcə vəsf edirik.

O doğmamış və doğulmamışdır. O birdir (əl-Əhəd), heç kəsə, heç nəyə möhtac (əs-Saməd) olmayandır. Ona ortağ heç bir şey yoxdur. Allah Əbədidir (əl-Həyy), Eşidəndir (əs-Səmi), Görəndir (əl-Basir) və Biləndir (əl-Əlim). Allahın əli mömin qullarının əli üzərindədir. Ancaq əli qulların əli kimi deyil, üzü də yaratdıqlarının üzü kimi deyildir."⁴

5. "Onun əli, üzü və nəfsi vardır. Allahın kitabında bildirdiyi üz, əl, nəfs Onun keyfiyyəti bilinməyən sifətlərindəndir. Əli dedikdə məqsəd qüdrətidir və ya nemətidir kimi deyilməz. Çünki bu halda Allahın sifətlərini

¹ «Əd-Durru əl-Muxtar», 6/396-397

² «əl-Əqidətu ət-Təhaviyyə» şərh, səh. 234; «İthafu əs-Səadət əl-Muttəqin», 2/285; «Fiqh əl-Əkber» şərh, səh. 198.

³ İmam Əbu Hənifə və Məhəmməd İbn əl Həsən insanın duasında "Allahım! Sənin ərşinin izzəti xətrinə" deyərək dua etməsi haqqında nas (dəlil-tərc) olmadığı üçün bəyənmemişdir. Əbu Yusifin fikri isə başqa bir dəlilə əsaslanır ki, bu dəlilə görə Allahın rəsulu (s.a.v.) belə dua etmişdir: "Allahım! Mən Səndən ərşinin izzətindən, kitabındakı sonsuz rəhmətlə Səndən istəyirəm". Bu hədisi Beyhəqqi «ət-Dəvət əl-Kəbirə» adlı kitabında təxric etmişdir. «əl-Binayə» 9/382-də də verilir; «Nasbur-Raye», 4/272.

Lakin bu hədisin isnadında 3 sual var.

1. Davud bin Əbu Asim İbn Məsuddan hədis eşitməmişdir.

2. Abdul Məlik bin Cüreycə müdəllisdir. hədisi irsalla rəvayət edib.

3. Əmr bin Haruz yalançıdır. Buna görə İbn əl-Cauzi – «əl-Binayə» 9/382-də bildirib ki, bu hədis uydurmadır.

⁴ «əl-Fiqh əl-Əbsat», səh. 56.

olduğu kimi qəbul etməməyə səbəb olur. Bu isə mötəzilə və qədərilərin baxışdır.”¹

6. “Heç kimin Allahın zatı haqqında bir şey söyləməyə haqqı yoxdur. Əksinə, Onu Özünü necə vəsf etmişsə eləcə vəsf etmək lazımdır. Allah təbarəkə və təala haqqında bilmədiyini söyləməməlidir.”²

7. Əbu Hənifədən “nüzul” * (Allahın dünya səmasına enməsi - tərc.) haqqında soruşulduqda: “Allah keyfiyyəti bilinməyərək nüzul edər”- cavabını verdi.³

8. “Allah təaladan bir şey diləyərkən yuxarıdan istənilir, aşağıdan yox. Çünki aşağı Rübubiyyənin sifətlərindən deyildir.”⁴

9. “O qəzəbləndiyi kimi, razı da olur. Onun qəzəbi cəzalandırmasıdır deyilməməlidir kimi, rızası da savabdır deyilməz.”⁵

10. “Heç bir şeyə bənzəmədiyi kimi yaratdıqlarından heç bir şey də Ona bənzəməz. O, Əzəli və Əbədi ad və sifətlərinin sahibidir.”⁶

11. “Onun sifətləri yaratdıqlarının sifətləri kimi deyildir. Onun bilməsi bizim bilməyimiz kimi deyil. Qüdrəti var, ancaq bizim qüdrətimiz kimi deyil. Görür, amma görməsi bizim görməyimiz kimi deyil. Duyur, ancaq duyması bizimkinə bənzəməz. Danışır, amma danışması bizimkinə bənzəməz.”⁷

12. “Allah təalaya məxluqatın sifətləri verilməz.”⁸

13. “Kim qulları tanıdığı kimi Allahı tanıyarsa kafir olar.”⁹

14. “Onun sifətləri zatı və felidir. Zatı sifətləri: həyat, qüdrət, elm, kəlam (danışmaq), eşitmək, görmək və iradədir. Feli sifətlər: yaratma, ruziləndirmə, qurma, yoxdan var etmə, yaratmaqdır. Bundan başqa hər nə qədər feli sifəti varsa hal-hazırda həm onların, həm də sifətlərinin sahibidir.”¹⁰

15. “Allah əzəli* və əbədi fel sahibidir. Fel əzəldən bəri onun sifətidir. Fail (feli icra edən-tərc.) isə Allahdır. Fel əzəli bir sifətdir. Məful məxluqdur. Allahın feli məxluq deyil.”¹¹

¹ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 302.

² «əl-Əqidətu ət-Tahaviyyə», 2/42.

* Allahın keçənin son üçdə biri vaxtı dünya səmasına enməsi Onun Cəlal və Əzəmətinə layiq şəkildədir.

³ «Əqidətu əs-Sələf və əshab əl-Hədis», səh.42; Beyhəqqi, «əl-Əsma və sifət», səh. 456; «əl-Əqidətu ət-Tahaviyyə», səh. 245, əl-Əlbaninin təhqiqi; «Şərh Fiqh əl-Əkbər», səh. 60.

⁴ «əl-Fiqh əl-Əbsat», səh. 51.

⁵ «əl-Fiqh əl-Əbsat», səh. 56. Kitabın tədqiqatçısı əl-Kövsəri bu mövzuda susmuşdur.

⁶ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 301.

⁷ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 302.

⁸ «əl-Fiqh əl-Əbsat», səh. 56.

⁹ «əl-Əqidətu ət-Tahaviyyə», səh. 25.

¹⁰ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 301.

* Əzəli - varlığının başlanğıcı olmayan, həmişə olan

¹¹ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 301.

16. "Hər kim: "Rəbbim göydədirmi, yerdədirmi bilmirəm"- deyərsə küfr etmiş olmur. Eyni ilə: "O, ərşinin üzərindədir. Lakin Ərş göydə yoxsa yerdədirmi bilmirəm"- deyərsə də küfr etmiş olur."¹
17. "Bir qadın Allah haradadır deyə soruşulduqda: "Allah subhənəhu və təala səmadadır, yerdə deyil"- cavabını verdi. Sonra digərinin: "Bəs Allahın **«...Siz harada olsanız, O sizinlədir...»** («əl-Hədid», 4) sözü-nə nə deyirsən"-sualına isə belə cavab verdi: "Bu, sənin bir kimsəyə məktub yazıb mən səninlə bərabərəm deməyin kimidir. Halbuki sən onun yanında deyilsən."²
18. "Allahın əli möminlərin əli üzərindədir. Ancaq bu qulların əlləri kimi deyildir."³
19. "“Allah təala göydədir, yerdə deyil”. Ona **«...Siz harada olsanız, O sizinlədir...»** («əl-Hədid», 4) ayəsini xatırladan adama: "Bu sənin bir adama məktub yazıb onunla bərabər olduğunu söyləməyin kimidir. Halbuki sən onun yanında deyilsən"- dedi."⁴
20. "Allah Təala Musa ilə danışmazdan əvvəl də mütəkəllim (danışan) idi."⁵
21. "Allah öz kəlamı ilə danışır. Kəlam onun əzəli sifətidir."⁶
22. "Danışır, ancaq danışığı bizim danışmağımız kimi deyil."⁷
23. "Musa -ona Allahın salamı olsun- Allah Təalanın kəlamını eşitmişdir: **«...Və Allah Musa ilə sözlə** (arada başqa heç bir vasitə olmadan) **danişdı** («ən-Nisa», 164). Allah Musa -ona Allahın salamı olsun- ilə danışmazdan əvvəl də mütəkəllim idi."⁸
24. "Quran Allahın kitabda yazılmış kəlamıdır. O qəblərdə hifz edilmişdir. Dillərdə oxunulur, Allahın peyğəmbərinə -səllallahu aleyhi və səlləm- nazil olmuşdur."⁹
25. "Quran məxluq deyildir."¹⁰

B) Əbu Hənifənin "qədər" mövzusunda baxışları

1. "Bir nəfər Əbu Hənifə ilə qədər məsələsində mübahisəyə başladı. Əbu Hənifə: "Qədərə çox aludə olanın, günəşə baxdıqca heyreti artan kimi olduğunu bilirsənmi?"- dedi."¹¹

¹ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 46.

² «əl-Əsma və əs-Sifət», səh. 429.

³ «əl-Fiqh əl-Əbsat», səh. 56.

⁴ «əl-Əsma və əs-Sifət», 2/170.

⁵ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 302.

⁶ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 301.

⁷ Yəne orada, səh. 302.

⁸ Yəne orada, səh. 302.

⁹ Yəne orada, səh. 301.

¹⁰ Yəne orada, səh. 301.

¹¹ «Qalaidu Uqud əl-İkryan», K-77 (V).

2. "Allah olacaq şeyləri olmamışdan əvvəl bilir."¹
3. "Allah olmayan şeyi olmadığı zaman da bilir. Onu var edəcəyi zaman, necə olacağını bilir. Allah var olan şeyi varlığı halında bildiyi kimi, onun necə yox olacağını da bilir."²
4. "Qədər lövhədə (hər şeyin Allah dərgahında yazıldığı kitab-tərk.) yazılmışdır, qorunulur."³
5. "Allahın qələmə yazmasını əmr etdiyini iqrar (qəbul, təsdiq) edirik. Allah qələmə: "Yaz" demiş, qələm də: "Nə yazım, ey Rəbbim?"-demişdir. Allah da: "Qiyamət gününə qədər olacaqları yaz"-demişdir". **«Onların emdiyi hər şey dəfmlərdədir! Hər bir kiçik və böyük yazılmışdır»** («əl-Qəmə», 52-53).⁴
6. "Dünyada və axirətdə hər şey Onun istəyi ilə olur."⁵
7. "Allah hər şeyi yoxdan var etmişdir."⁶
8. "Allah yaratmamışdan əvvəl də yaradıcı idi."⁷
9. "Qulun əməli, iqrarı və biliyi ilə "məxluq" olduğunu iqrar edirik. Fail (insan) məxluq olduğu üçün, fəllərinin də məxluq olması daha uyğundur."⁸
10. "Qulun hərəkət və davranışları onun çalışmaqla qazandığıdır. Onu yaradan Allahdır. Hamısı Allahın istəyi, elmi, qəza və qədəri ilədir."⁹
11. "Qulun hər davranışı və hərəkətləri həqiqətdə onun çalışıb qazandığıdır. Allah onu istəyi, elmi, qəza və qədəri ilə yaratmışdır. İtaət sayılan əməllərin hamısı Allahın əmri, məhəbbəti, razılığı, elmi və istəyilədir. Günahlar isə Onun elmi, qəzası, təqdiri və istəyi ilə olub, sevgisi, razılığı və əmr etməsi ilə deyildir."¹⁰
12. "Allah Təala insanları küfurdən və imandan salim (sağlam, qüsursuz) fitrət üzrə yaratdı. Sonra onlara müraciət edərək əmrlərini əmr etdi, yasaqlarını qadağan etdi. Kafir olan öz feli ilə haqqı rədd edib inkar etmiş və küfrə girmişdir. Allah onu zərəmə bu cür uğratdı. İman edən də öz feli, iqrarı və Allahın yardımı ilə iman etmişdir."¹¹
13. "Allah insanları Adəmin –aleyhis-səlam- belindən "zərrə" surətində çıxarmışdır. Sonra onlara ağıl vermiş, onlara müraciət edərək imanı təklif etmişdir. Küfrə girmələrini qadağan etmiş, onlar da Allahın Rübubiyyətini iqrarla qəbul etmişdir. Bu onların Allaha olan imanları idi. Onlar bu

¹ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 302-303.

² Yəne orada, səh. 302-303.

³ Yəne orada, səh. 302.

⁴ Vəsiyyət şərh, səh. 21.

⁵ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 302.

⁶ Yəne orada, səh. 302.

⁷ Yəne orada, səh. 302.

⁸ Vəsiyyət şərh, səh. 14.

⁹ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 303.

¹⁰ Yəne orada, səh. 303.

¹¹ «əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 302-303.

şəkildə fitrət üzrə doğrulurlar. Kim küfrə uğrayarsa öz feli ilə uğramışdır. Çünki belə kimsə verdiyi sözü pozmuşdur. Kim iman edib təsdiq etmişsə, beləcə ölür.”¹

14. “Əşyanı təqdir edib onlara bir-bir ölçü təyin edən Allahdır. Dünyada və axirətdə olan hər şey ancaq Onun istəməsi ilə mövcuddur. Bunu istəyi, qəza-qədəri və elmi ilə Lövh-i-Məhfuzda yazmışdır.”²

15. “Bəndələrindən heç birini nə küfrə, nə də imana məcbur etmişdir. Küfür və iman insanların öz felləridir. Allah küfrə girənin küfrə girdiyi anda kafir olduğunu bilir. Əgər bundan sonra iman gətirərsə, onun iman üzrə olmasını sevir. Bu əsnada Allahın bilməsində heç bir dəyişiklik olmaz.”³

C) Əbu Hənifənin “iman” haqqında baxışları

1. “İman iqrar və təsdiqdir.”⁴

2. “İman dil ilə iqrar, əzalar ilə təsdiqdir. Yalnız iqrar ilə iman olmaz.”⁵ Əqidə ilə bağlı məsələlərin şərhçisi Tahavi bunu Əbu Hənifə, Muhəmməd və Əbu Yusifdən rəvayət edir.⁶

3. “İman nə artar, nə də əksilər.”⁷

Əbu Hənifənin imanın artıb-əksilməsinə dair sözü, imana verdiyi tərif ilə bağlıdır. Onun verdiyi tərifə görə “iman dil ilə iqrar, əzalar ilə təsdiqdir. Məhz bu söz İmam Əbu Hənifənin Malik, Şafii, Əhməd, İshaq, Buxari kimi imamlarla arasındakı fərkdir.

Doğru olanı isə adları sadalanmış imamların dedikləridir. Əbu Hənifə bu sözü ilə haqqı hədəf edə bilməmişdir. Ancaq o, bu halda da əcir (savab, mükafat) sahibidir. İbn Abdul-Bər və İbn Əbu əl-İzzin dediyinə görə Əbu Hənifə bu baxışından dönmüşdür. Allah daha doğrusunu bilir.⁸

D) İmam Əbu Hənifənin “səhabə” haqqında baxışları

1. “Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- səhabələrini ancaq xeyirlə yad edirik.”⁹

2. “Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- səhabələrinin heç birindən üz çevirmək, heç birinə digərinə nisbətən təəssüblük etmək olmaz.”¹⁰

¹ Yəne orada, səh. 302.

² Yəne orada, səh. 302.

³ Yəne orada, səh. 303.

⁴ Yəne orada, səh. 304.

⁵ Vəsiyyət şərh, səh. 2.

⁶ «Əl-Əqidətu ət-Tahaviyyə», səh. 360.

⁷ Vəsiyyət şərh, səh. 3.

⁸ İbn Abdul Bər, «Ət-Təmhid», 9/247; «Tahavi əqidəsi», səh. 395.

⁹ «Əl-Fiqh əl-Əkbər», səh. 304.

¹⁰ «Əl-Fiqh əl-Əbsat», səh. 40.

3. "Onlardan Allah Rəsulu -səllallahu aleyhi və səlləm- ilə bir saat birlikdə olmanın dərəcəsi, bizlərdən hər hansı birimizin ömür boyu etdiyi əməllərdən xeyirlidir."¹
4. "Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- sonra bu ümmətin ən xeyirliyərinin Əbubəkr, Ömər, Osman və Əli olmasına şəhadət edirik."²
5. "Allah Rəsulundan sonra insanların ən fəzilətlilərinin Əbu Bəkr, Ömər, Osman və Əli olduğuna inanırıq."³

E) Kəlam və dini mübahisəni qadağan etməsi

1. "Bəsredə gəlib-keçici olana həvəs göstərənlər, istəklərinə uyanlar çoxdur. Bəlkə də ora 20 dəfədən artıq getdim. Bəzən bir il, bəzən də daha artıq qaldım. Bu əsnada kəlam elmini orada ən xeyirli elm kimi gördüm."⁴
2. "Mən kəlam elmi ilə o qədər məşğul oldum ki, hətta barmaqla göstərilənlərdən oldum. Biz Həmməd bin Əbu Süleymanın məclisində oturmuşduq. Bu zaman bir qadın: "Bir adam var. Cariyəsi sünnetə görə boşamaq istəyir. Nə etməli?"- deyərək soruşdu. Nə edəcəyimi bilmədim. Qadının bunu Həmməddən soruşmasını, sonra da Həmmədin ona nə cavab verdiyini gəlib mənə söyləməsini dedim. Qadın eyni sualı Həmməddən soruşduqda, Həmməd ona: "Cariyəni təmiz ikən (heyzli olmadıqda) onunla cima etmədən bir talaqla boşaya bilər. Sonra o qadın ərə getməyə haqq qazanır"- dedi. Bundan sonra mənim kəlam elminə ehtiyacım yoxdur, deyərək onunla məşğuliyyəti buraxdım."⁵
3. "Allah Əmr bin Übeydə lənət* etsin. O, insanlara xeyri olmayan kəlama aparan yolları açdı."⁶
 "Biri Əbu Hənifədən: "Bəzi adamların "əlamət" və "cisimlər" mövzusunda yenidən, sonradan meydana çıxardığı sözlərə nə deyirsən?"- soruşduqda, Əbu Hənifə: "Bunlar fəlsəfəçilərin sözləridir. Sən hədis əhlinin (elm əhlinin- tərc.) və sələfin yolunu tut. Sonradan uydurulanlara, edilmiş yeniliklərə tabe olmaqdan çəkin, hər belə yenilik bidətdir" dedi."⁷
4. Əbu Hənifənin oğlu Həmməd deyir ki: "Atam bir gün yanıma gəldi. Kəlamçıların da bəziləri yanında idilər. Aramızda bir mövzu ətrafında

¹ «Mənaqibu əbu Hənifə», səh. 76.

² Vəsiyyət şərh, səh. 14.

³ Ən-Nur əl-Lami, K-119.

⁴ Əl-Kürdi, «Mənaqibu əbu Hənifə», səh. 76.

⁵ «Tarixi Bağdad», 13/333.

* Əbu Hənifənin Əmr bin Ubeydi lənətləməsi onun atdığı addımın çox təhlükəli olmasıdır. Lakin lənətləmək şəriətlə caiz deyildir.

⁶ Əl-Hərəvi, «Zəmm əl-Kəlam», səh. 28-31.

⁷ Yəne orada, səh. 194.

səsimizin yüksəlməsi dərəcəsinə qədər mübahisə qızıxdı. Onun evə girdiyini sezdikdə yanına getdim. Mənə: "Həmməd, yanındakılar kimdir"- dedi. Mən də: "Filankəs, filankəs və filankəs" deyərək adlarını söylədim. "Çox gözəl. Bəs nə haqqında mübahisə edirsiniz"- deyə soruşdu. Mən də: "Belə-belə bir mövzu barəsində mübahisə edirik"- dedim. Mənə: "Ey Həmməd! Kəlamı burax"- dedi. Həmməd deyir ki: "Mən atamın belə qarma-qarışıq işlərlə məşğul olduğunu görmədim. O, başqasına qadağan etdiyi şeyi özü də etməzdi. Ondan: "Atacan, sən əvvəllər özün mənə kəlam elmini öyrənməyi söyləməirdinmi?"- soruşdum. O da: "Bəli, oğlum. Lakin, bu gün bunu sənə yasaqlayıram"- dedi. Mən də: "Nə üçün?"- deyə soruşduqda, o: "Ey oğlum, bu gün bu gördüyün insanlar daha əvvəl bir qəlb və bir din üzrə idilər. Sonra şeytan onların arasına düşmənçilik saldı və ixtilaf etməyə başladılar."¹

5. Əbu Hənifə Əbu Yusifə: "Xalqa dinin əslini öyrətdiyin zaman kəlamdan söz açmaqdan çəkin, çox çəkin. Çünki onlar səni təqlid edənlərdir. Sonra bununla məşğul olarlar."²

¹ əl-Məkkî, «Mənaqibu Əbu Hənifə», səh. 183-184.

² Yəne orada, səh. 373.

İmam Malik bin Ənəsin emiqadı

A) Tövhid haqqındakı baxışları

1. əl-Hərəvinin Şafiiden etdiyi rəvayətə görə Malikdən kəlam və tövhid haqqında soruşdular. Malik də belə cavab verdi: Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- ümmətinə istincanı (nəcasətdən təmizləmək) öyrədib, tövhidi öyrətməməsi mümkün deyil.

"Tövhid" Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- söylədiyi belə bir sözdür: "İnsanlara Lə ilahə illallah (Allahdan başqa ibadət haqqı olan ilah, tanrı yoxdur) deyincəyə qədər savaşımağa əmr olundum."¹

"Mal və can ancaq tövhid ilə qoruna bilər."²

2. əd-Darəqutninin Vəlid bin Müslimdən etdiyi rəvayətdə deyilir: "Malikdən, əs-Sauridən, əl-Auzaidən, Leys bin Saddam sifətlər haqqında soruşdum. Dedilər ki, sifətləri olduğu kimi qəbul edin."³

3. İbn Abdul Bər deyir ki: "Malikdən Allah axirətdə görünəcəmi?"- soruşdular. Malik: "Bəli"- dedi. İzzətli və Cəlil olan Allah cənnət əhli üçün: **«O gün neçə-neçə üzlər sevinib güləcək. Öz Rəbbinə baxacaqdır»** («əl-Qiyamə», 22), başqaları üçün: **«Xeyr, o gün onlar Rəbblərini görməyəcəkdir»** («əl-Mutəffifin», 15) buyurur.⁴

Qazi İyad «Tərtib əl-Mədarik»-də (2/42) İbni Nafi⁵ və Əşhəbdən⁶ belə rəvayət edir: "Biri digərinə ey Abdullahın atası!"- dedi. **«O gün neçə-neçə üzlər sevinib güləcək. Öz Rəbbinə baxacaqdır»** («əl-Qiyamə», 22) ayəsinə görə onlar Allahamı baxarlar?" Malik: "Bəli, bu iki gözüylə baxarlar"- dedi. Ona dedim ki: "Bəziləri: "Onlar Allaha baxa bilməzlər. Ayədəki "nazirə" sözü Rəbblərinin savabını gözləyərlər deməkdir deyirlər". Malik: "Onlar yalan söyləyirlər"- dedi. "Musanın -əleyhisalam- sözünə fikir vermədinmi? O, Rəbbinə: **«...Ey Rəbbim! Özünü mənə gösmər. Sənə baxım!...»** («əl-Əraf», 143) demədimi? Sən Musanın -əleyhisalam- Rəbbindən mümkün olmayan bir şeyin soruşduğunumu zənn edirsən? İzzətli və Cəlil Allah: **«...Sən mənə əsla görə bilməzsən...»** («əl-

¹ əl-Buxari, «Kitab əz-Zəkāt», 3/262, N1399; Müslüm, «Kitab əl-İman», 1/51, N324; ən-Nəsai, «Kitab əz-Zəkāt», 5/15, N2443. Bütün rəvayətlər Ubeydullah bin Ubeyd əl-Ləcn, Utbə bin Məsud və Əbu hureyrədənir.

Əbu Davud, «Kitab əl-Cihad», 3/101, N2640. Əbu Saleh və Əbu hureyrədən rəvayət olunub.

² əl-Hərəvi, «Zəmm əl-Kəlam», K-210.

³ əd-Darəqutni, səh. 75; əl-Acurri, «əş-Şəriə», səh. 314; Beyhəqqi, «əl-İtiqad», səh. 118; İbn Abdul Bər, «ət-Təvhid», 7/149.

⁴ «əl-İnşiqa», səh. 36.

⁵ İmam Malikdən iki nəfər rəvayət edib. Biri Abdullah bin Nafi bin Sabii əz Zubeyri, Əbu Bəkr əl-Mədənidir. İbn Həcər ona sadıq (doğru) deyib. Hicri 216-da vəfat edib. Digəri isə Abdullah bin Nafi bin Əbu Nafi əl-Məzhuni, Əbu Abdullah əl-Mədenidir. İbn Həcər ona "siqa" (güvənli) deyib. Hicri 206-da vəfat edib. «Təqribut-Təhzib», 1/455-456 və «Təhzibut-Təhzib», 6/50-51.

⁶ Əşhəb bin Abdul Əziz bin Davud əl Qeysi əbu Ömər əl-Misridir.)

Əraf», 143) deyərkən bu fani dünyanı qəsd edir. Baqi (əbədi) olana fani olan baxa bilməz.

Əbədi həyat olan axirətdə əbədi olanlar baqi olana baxarlar. Allah Təala buyurur: **«Xeyr, o gün onlar (kafirələr) Rəbblərini görməyəcəkdir»** («əl-Mutəffifin», 15).

4. Əbu Nuaym Cəfər bin Abdullahdan rəvayət edir: “Biz Malik bin Ənəsin yanında idik. Bir nəfər: “Ey Abdullahın atası! Rəhman Ərşə isteva etdi (ucaldı, yüksəldi - tərəc) nə deməkdir? Allah Ərşə necə isteva edir?”- deyə soruşdu. İmam Malik bu sualı eşidəndə bərk qəzəbləndi. Başını aşağı salaraq, əlindəki çubuğu yerə sürtərək fikrə daldı. Sonra başını qaldırıb əlindəkini atdı və: “Necəliyini ağıla sığışdırmaq olmaz. İsteva Allah üçün məlumdur. Buna iman vacib, haqqında sual etmək isə bidətdir. Səni də bir bidətçi kimi görürəm”- dedi. Daha sonra bu adamın qovulmasını əmr etdi və adam qovuldu.”¹

5. Əbu Nuaym Yəhya bin Rəbidən rəvayət edir:

“Mən Malik bin Ənəsin yanında idim. Bir nəfər: “Ey Abdullah atası! Quran yaradılmışdır deyənlər haqqında nə deyirsən?”-deyə soruşdu. Malik: “O zındıqdır. Onu öldürün” dedi. Adəm: “Ey Abdullahın atası! Mən özüm fikirləşdiyimi soruşdum” dedikdə, İmam Malik: “Mən indiyə qədər bu sözü səndən başqa heç kimdən eşitmədim”- deyərək onun sözünün çox xatalı olduğuna işarət etdi.”²

6. İbn Abdul Bər Abdullah bin Nafidən rəvayət edir: “Malik bin Ənəs deyirdi ki, kim Quran yaradılmışdır desə döyülür, tövbə edəne qədər həbs edilməlidir.”³

7. Əbu Davud Abdullah bin Nafidən rəvayət edir: “Malik, Allah səmadadır, elmi isə hər yerdə”- dedi.⁴

B) Qədər haqqında baxışları

1. Əbu Nuaym İbn Vəhbədən rəvayət edir: “Malikin bir nəfərə belə dediyini eşitdim: “Dünən məndən qədər haqqında soruşmuşdunuz.” O adam: “Bəli”- dedi. Malik: **«Əgər Biz isməsəydik, hər kəsi doğru yola salardıq. Lakin Mən: “Cəhənnəmi mümləq bümün (günahkar) cinlər və insanlarla dolduracağam!” sözünü gerçək olaraq demişəm!»**

¹ «əl-Hilyə», 6/325-326; əs-Sabuni, «Əqidətu əs-Sələf», səh. 17-18 (Cəfər bin Abdullah yolu ilə Malikdən rəvayət olunub); İbn Abdul Bər, «ət-Təmhid», 7/151 (Abdullah bin Nafi yolu ilə Malikdən rəvayət olunub); Beyhəqqi, «əl-Əsma və əs-Sifət», 408 (Abdullah bin Vəhb yolu ilə Malikdən rəvayət olunub); İbn Həcər, «Fəth əl-Bəri», 13/406-407 (sənədin isnadının yaxşı olduğunu deyib); əz-Zəhəbi, «əl-Uluu», səh. 103.

² «əl-Hilyə», 6/325; əl-Lalakai, «Usulu etiqadi əhlis-Sunnəti vəl-camaat», 1/249 (Məhəmməd bin Hələf yolu ilə Malikdən rəvayət edilib); Qazi İyad, «Tərtibul-Mədarik», 2/44.

³ «əl-İnriqa», səh. 35.

⁴ Əbu Davud, «Məsail əl-İmam Əhməd», səh.263 (Abdullah bin Əhməddən rəvayət olunub), «Sünən», səh.11; İbn Abdul Bər, «ət-Təmhid», 7/138.

(«əs-Səcdə», 13) ayəsini oxudu və: “Şübhəsiz ki, Allahın dediyi olacaqdır”-dedi.”¹

2. Qazi İyad deyir: “İmam Malikdən qəderilərin kim olduğu soruşulduqda: “Allah günahları yaratmadı” deyənlərdir”- dedi. Başqa bir dəfə də qəderilər haqqında soruşuldu. O: “Qüdrətin özlərində olduğunu, qüdrət sahibinin özləri olduğunu, itaətin öz istəklərindən asılı olduğunu söyləyənlərdir”- dedi.”²

3. İbn Əbu Asim Səid ibn əl-Cabbardan rəvayət edir: “İmam Malikin belə dediyini eşitdim: “Qəderilər haqqındakı fikirlərim: onlar tövbəyə dəvət edilməli, tövbə etmədiyi təqdirdə öldürülməlidir.””³

4. İbn Abdul Bər buyurur: “Malik, qəderilərdən daha bəsit, adi və incə olan heç kimi görmədim”- dedi.”⁴

5. İbn Əbu Asim Mərvan bin Məhəmməd ət-Tataridən rəvayət edir: “Malik bin Ənəsdən bir qadının qədəri əqidəsində olan birisi ilə evləndirilməsi haqqında soruşduqda imam Malik: **«...Əlbəmmə, Allaha iman gəmirən bir kölə camalına məfmun olduğunuz müşrik bir kişidən daha xeyirlidir...»** (əl-Bəqərə», 221) ayəsini oxudu.”⁵

6. Qazi İyad deyir: “Malik, qədərinin, xaricinin və rafizinin şəhadəti qəbul edilməz dedi.”⁶

7. Qazi İyad buyurur: “Malikdən qəderilər haqqında soruşduqda onlar haqqında danışmazdı”. Başqa rəvayətdə: “Onlardan hədis rəvayəti qəbul edilməz. Əgər onların bir bölgədə görsəniz ordan çıxarın, deyər-di.”⁷

C) İman haqqındakı baxışları

1. İbn Abdul-Bər Abdur Rəzzaq bin Hammamdan rəvayət edir: “İbn Cu-reyc, Süfyan əs-Sauri, Mamər bin Raşid, Süfyan bin Uyeynə və Malik bin Ənəs: “İman söz və əməldir, artar və əksilər”- deyərkən eşitdim.”⁸

2. Əbu Nuaym Abdullah bin Nafidən rəvayət edir: “İmam Malik bin Ənəs: “İman söz və əməldir”- deyər-di.”⁹

3. İbn Abdul Bər Əşhəb bin Abdul Əzizdən rəvayət edir:

“İmam Malik dedi ki: “Səhabələr on altı il Beytul-Məqdisi (Qüdsü-tərc) qiblə etdilər. Sonra Kəbəyə tərəf yönəlmək əmr olundu. Allah təala

¹ «əl-Hilyə», 6/326.)

² Qazi İyad, «Tərtib əl-Mədarik», 2/44; əl-Lalakai, «Usulu etiqađi əhl əs-Sunnəti vəl-camaa», 2/701. Qazi İyad, «Tərtib əl-Mədarik», 2/48.

³ İbn əbu Asim, «əs-Sünnə», 1/87-88; «əl-Hilyə», 6/326.

⁴ «əl-İnriqa», səh. 34.

⁵ İbn əbu Asim, «əc-Sünnə», 1/88; «əl-Hilyə», 6/326.

⁶ Qazi İyad, «Tərtib əl-Mədarik», 2/47.

⁷ Qazi İyad, «Tərtib əl-Mədarik», 2/47.

⁸ «əl-İnriqa», səh. 34.

⁹ «əl-Hilyə», 6/327.

onların namazı üçün: «...**Allah sizin imanınızı** (bundan əvvəl Beytulmüqəddəsə üz tutaraq qıldığınız namazlarınızı) **əvəzsiz buraxmaz...**» («əl-Bəqərə», 143) ayəsini endirdi. Yəni Beytul-Məqdisə doğru qılınan namazı zay edən deyildir, buyurdu.” Daha sonra Malik belə dedi: “Mən bununla murciə fırqəsinin “namaz imandan deyildir” sözünü xatırlayıram.”¹

D) Səhabə haqqında baxışları

1. Əbu Nuaym Abdullah əl-Ənbəridən rəvayət edir: “Malik bin Ənəs deyir ki: “Hər kim Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- səhabələrindən birinə istehza edər və ya qəlbində onlara qarşı kin bəsləyirsə, onun üçün müsəlmanların əlinə keçən qənimətdən heç bir pay yoxdur. Sonra da bu ayəni oxudu: **«Onlardan (mühacirlərdən və ənsardan) sonra gələnlər (tabiin) belə deyirlər: Ey Rəbbimiz! Bizi və bizdən əvvəl iman gətməmiş (din) qardaşlarımızı bağışla. Bizim qəlbimizdə iman gəmirənlərə qarşı kinə yer vermə. Ey Rəbbimiz! Sən, həqiqəmə, şəfqəmlisən, mərhəməmlisən»** («əl-Həşr», 10).”²

2. Əbu Nuaym əz-Zubeyrin oğullarının birindən rəvayət edir: “Biz Malikin yanında idik. Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- səhabələrinə istehza edərək onlara dil uzadan bir nəfərdən söz düşdü. Buna görə o bu ayəni oxudu: **«Məhəmməd Allahın peyğəmbəridir. Onunla birlikdə olanlar kafirlərə qarşı sərm, bir-birinə isə mərhəməmlidirlər...**» («əl-Fəth», 29).”

Daha sonra Malik belə dedi: “Qəlbində Allah Rəsulunun-səllallahu aleyhi və səlləm- səhabələrindən birinə kin bəsləyərək gecələyən kimsəyə ayənin hökmü aiddir.”³

3. Qazi İyad Əşhəb bin Abdul Əzizdən söyləyir: “Biz Malikin yanında oturmuşduq. Bir də gördüm ki, ələvilərdən bir nəfər onun yanına gəlib, dayandı. Bu adamlar (ələvilər - tərəc) onun məclisinə mütəmadi gələrdilər. Həmin adam: “Ey, Abdullahın atası!”- deyərək müraciət etdi. Malik səsin gəldiyi tərəfə döndü. Biri onu çağıranda hamı başını çevirərək ona tərəf baxardı. Adam ona dedi: “Mən səni özümlə Allah arasında hüccət (dəlil) etmək istəyirəm. Sabah Onun hüzurunda olanda bunu mənə Malik söylədi deyəcəyəm”-dedi. Malik də adama: “Danış”- dedi. Adam: “Allah Rəsulundan -səllallahu aleyhi və səlləm- sonra insanların ən xeyirlisi kimdir?”- dedi. Malik: “Əbu Bəkr”- dedi. Ələvi: “Sonra kim?”- dedi. Malik: “Sonra Ömər”- dedi. Ələvi: “Daha sonra kim?”- dedi. Malik: “Zülm edilərək öldürülən Osman”- dedi. Ələvi: “Vallahi səninlə bir məclisdə

¹ «əl-İntiqā», səh. 34.

² «əl-Hilyə», 6/327.

³ Yəne orada, səh. 327.

əsla oturmayaçağam"- dedi. Malik də: "Özün bilərsən"- deyərək cavab verdi.¹

E) Kəlam və dini mübahisələrdən çəkəndirməsi

1. İbn Abdul Bər Musab bin Abdullah əz-Zubeyrdən rəvayət edir: "Malik bin Ənəs deyir ki: "Alimlərin bu vaxta qədər insanları kəlamdan uzaqlaşdırdığını bilirəm. Cəmiyyənin fikirləri, Qəderilər və bunlara oxşayan şeylər ilə məşğul olmaq lazım deyil. Lazımlı əməldən uzaq olan bir şeyin danışılmasına lüzum yoxdur. Allahın dinində kəlam söyləmək mənim xoşuma gəlmir. Bu məsələdə susmaq daha yaxşıdır. Çünki olduğum bu bölgənin alimlərinin dində faydalı olmayan sözlərdən uzaqlaşdırdıqlarına şahid oldum."²

2. Əbu Nuaym Abdullah bin Nafidən nəql edir: "Maliki belə deyərəkən eşitdim: "Bir kimsə Allaha şərik qoşmayaraq bütün böyük günahları etsə (burada kəlamı da qeyd etdi), sonra ondan əl çəksə cənnətə girər."³

3. əl-Hərəvi İshaq bin İsadən* rəvayət edir: "Malik deyirdi ki: "Kim dini kəlamla öyrənmək istəyirsə zındıqlıq etmiş olur. Kim kimya** ilə məşğul olsa, müflis olar, kim də hədisin qəribini əldə etmək istəsə yalançı olar."⁴

4. əl-Xarib İshaq bin İsadən rəvayət edir: "Malikin dində mübahisələşməyin ayıblığını bildirən zaman belə dediyini eşitdim: "Bizə gələn mübahisəçilər bir-birindən nə qədər çox mübahisəçi olsalar da, axırda Cəbrayılın -əleyhis-səlam- Peyğəmbərə -səllallahu aleyhi və səlləm- gətirdiyini rədd etməyimizi istəyəcəklər."⁵

5. əl-Hərəvi Abdur Rəhman bin Mehdidən rəvayət edir: "Malikin yanına getmişdim. Bu vaxt bir nəfər ondan nə işə soruşmuşdu. Malik ona: "Hər halda sən Amr bin Ubeydin adamlarındansan. Allah ona lənət etsin. O, dində "kəlam" bidətini icad etdi. Əgər kəlam bir elm olsaydı, səhabələr bu mövzuda danışardılar, necə ki, dinin hökmləri haqqında danışdıqları kimi"- deyərək cavab verdi."⁶

6. əl-Hərəvi Əşhəb bin Abdul Əzizdən söyləyir: "Malik belə deyərəkən eşitdim: "Bidətlərdən çəkinin". Kənardan: "Ey Abdullahın atası! Bidətlər nədir?"- deyərək soruşdular. O da: "Bidət əhli Allahın adları və sifətlə-

¹ «Tərtib əl-Mədarik», 2/44-45.

² «Camiu-Bəyan əl-İlmi və Fadlihi», səh. 415.

³ «əl-hilyə», 6/325.

* İshaq bin İsa bin Nəcih əl-Bağdadi haqqında İbn Həcər "sadiq"dir deyib. Hicrətin 214-cü ilində vəfat edib. Bax: «Təqribut-Təhziib», 1/60; «Təhziibut-Təhziib», 1/245.

** Qiymətsiz cisimləri cin və ya başqa vasitələrlə qiymətli əşyalara çevirməyə verilən ad.

⁴ «Zəmm əl-Kəlam», K-173/A.

⁵ «Şərəfu Əshab əl-hədis», səh. 5.

⁶ «Zəmm əl-Kəlam», K-173.

ri, kəlamı, elmi və qüdrəti haqqında danışib, səhabə və tabinin susduqları yerdə susmayanlardır"- dedi."¹

7. Əbu Nuaym Şafiidən söyləyir: "Malikin yanına kimsələr gəlmişdi, onunla mübahisə etmək istəyirdi. Malik onlara: "Mənə gəlincə, mən öz dinimi yaxşı bilirəm. Əgər sən dinində şübhədesənsə get özün kimi şübhədə olanla mübahisə et"- deyə cavab verdi."²

8. İbn Abdul Bər Əhməd bin Huveyz Məndaddan rəvayət edir: "O, «Kitabul-İcarat»-ın "Xilaf" bölməsində belə deyir: "Malik dedi ki: "Bidət və ulduz falı ilə bağlı kitabların kirayə verilməsi caiz deyil. Bizim elm əhlinə görə bidət kitabları fəlsəfəçilərin, Mötəzilənin və oxşarların kitablarıdır. Bu kitablar kirayə verilibsə, kirayə haqqı yox edilir."³

¹ «Zəmm əl-Kəlam», K-173.

² «əl-Hilyə», 6/324.

³ «Camiu Bəyan əl-İlmi və Fadlihi», səh. 416-17.

İmam Şafiinin emiqadı

A) Tövhid haqqındakı baxışları

1. Beyhəqi Rəbi bin Süleymandan rəvayət edir:

“Şafii deyirdi ki: “Kim Allahın adlarından biri ilə and içərsə, sonra andından dönərsə ona kəffarət (günahı əhv etmək məqsədi ilə Allah yolunda bir şey vermək) lazımdır. Allahdan başqa bir şeyə and içərsə, məsələn Kəbə və ya atasına belə-belə olsa deyərək and içərsə ona kəffarət lazım deyil. “Canın üçün” deməsi də belədir. Allahdan başqasına and içmək məkrumdur. Allah Rəsulu -səllallahu aleyhi və səlləm- belə buyurur: *“Allah sizə amalarınızın adı ilə and içməyi qadağan etmişdir. Kim and içirsə Allahın adıyla emsin və ya sussun.”*”¹

İmam Şafii bununla Allahın adlarının məxluq olmadığını vurğulamışdır: “Kim Allahın adıyla and içərsə və sonra andından dönərsə, onun kəffarət verməsi vacibdir.”²

2. İbn əl-Qəyyim «İctimauc-Cuyuş əl-İslamiyyə» kitabında Şafiinin belə dediyini rəvayət edir: “Mənim, hədis əhli olan yoldaşlarımla və görüb özlərindən elm aldığım Süfyan, Malik və oxşarlarının yolu, Allahdan başqa ilahın olmadığına və Məhəmmədin -səllallahu aleyhi və səlləm- Onun elçisi olduğuna şəhadət etmək, Allahın səmadakı Ərşinin üzərində olduğunu, məxluqatına istədiyi kimi yaxınlaşmasını və dünya səmasına istədiyi kimi enməsinə iqrar etmək yoludur.”³

3. Əz-Zəhəbi əl-Müzəniden bunu rəvayət edir: “Əgər daxilimdə tövhidlə bağlı bir sıxıntılı düşüncəni yox edən varsa, o da Şafii ola biləcəyini fikirləşərək yanına getdim. Ona Misirdə bir məsciddə rast gəldim. Qarşısında oturanda: “Tövhidlə bağlı bir məsələ məni narahat edir. Sənin qədər elmə sahib olan bir kimsənin olduğunu bilmirəm, bu barədə nə deyə bilərsən?”- dedim. Şafii əvvəlcə qəzəbləndi, sonra: “Harada olduğunu bilirsənmi?”- dedi. Mən də: “Bəli”- dedim. Sonra dedi: “Sən Allahın Fironu dənizdə boğduğu yerdəsen. Allah rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- bu haqda sual etməyi əmr etdiyinə aid bir şey bilirsənmi?” Mən də: “Xeyr”- dedim. Sonra: “Yaxşı, səhabələr bu mövzuda buna oxşar bir şey danışdı mı?” Mən yenə: “Xeyr”- dedim. Sonra məndən soruşdu: “Göydəki ulduzların sayını bilirsən?” Dedim: “Xeyr”. O: “Planetlərdən birini, çıxmasını, batmasını və nədən yaradıldığını bilir-

¹ əl-Buxari, «Kitab əl-İman və ən-Nuzur», 11/510; Müslüm, «Kitab əl-İman», 3/1266; «Mənaqibü əş-Şafii», 1/405.

² İbn Əbu-Hatim, «Ədəbu əş-Şafii», səh.193; «əl-Hilyə», 9/112; «əs-Sünən əl-Kubra», 10/28; «əl-Əsma və əs-Sifət», səh. 255-256; əl-Bəğəvi, «Şərh əs-Sünne», 1/188; əz-Zəhəbi, «əl-Uluu», səh. 121.

³ İbn əl-Qəyyim, «İctimauc-Cuyuş əl-İslamiyyə», 165.

sənmi?”- deyə soruşdu. Mən təkrar: “Xeyr”- dedim. Bunlara cavab olaraq: “Gözünlə gördüyün yaradılmış şeylərin həqiqətini bilmədiyən halda, onları var edən Allahın elmi haqqında danışmağa necə cürət edirsən?”- dedi. Daha sonra məndən dəstəməzla bağlı bir məsələni soruşdu. Cavab verərkən xəta edəndə, mənə dörd şəkildə bunu izah etdi. Təkrar soruşduqda yenə heç birinə cavab verə bilmədim. Sonra mənə belə dedi: “Gündə beş dəfə ehtiyacın olan şeyin elmini buraxıb, Allahın elmini anlamaq üçün özünü bunları öyrənməyə çalışmaqla yorursan. Səni sıxıntıya salan o məsələlər ağılına gələndə Allahın Kitabına müraciət edib bu ayə haqqında düşün”: **«Sizin mənrınız bir olan Allahdır. Ondan başqa manrı yoxdur. O, rəhimlidir, mərhəməmlidir»** («əl-Bəqərə», 163). Yaradılmış şeylərlə Yaradanın varlığına dəlil gətir, ağılının əmr etdiyi şeyin mahiyyətini əldə etmək üçün boş-boşuna məşğul olma.”¹

4. İbn Abdul Bər Yunus bin Abdullahtan rəvayət edir: “Şafii belə deyərəkən eşitdim: “Sən bir kimsəni: “Bir şeyin adı onun qeyrisinə də dəlalət edir və ya hər hansı bir şey onun özü deyil, başqasıdır” deyərəkən eşitsən bil ki, o zındıqdır.”²

5. İmam Şafii «ər-Risalə»də belə deyir: “Məxluqatının Onu vəsfetdiklərindən daha uca olan Allaha, Onun Özünü vəsf etdiyi kimi həmd edirəm.”³

6. Əz-Zəhəbi İmam Şafiiden bu sözü rəvayət edir: “Quran və sünnədə olan sifətləri isbat edər, təşbihini (bənzətməyi) Allahın rədd etdiyi kimi rədd edirik: **«Ona bənzər heç bir şey yoxdur»** («əş-Şura», 11).”⁴

7. İbn Abdul Bər Rəbi bin Süleymandan rəvayət edir: “Şafiinin **«Xeyr, o gün onlar Rəbblərini görməyəcəkdir»** («əl-Mutəffifin», 15) ayəsi haqqında belə dediyini eşitdim. Biz bununla anlayırıq (başə düşürük) ki, möminlər axirətdə Allah ilə aralarında heç bir pərdə olmadan, çətinlik çəkmədən Ona baxacaqlar.”⁵

8. Lalakai Rəbi bin Süleymandan belə rəvayət edir: “Məhəmməd bin İdris əş-Şafiinin yanına getmişdim. O zaman Misirin əs-Said bölgəsindən bir məktub gəlmişdi. O məktubda bunlar yazılmışdı: Allahın **«Xeyr, o gün onlar Rəbblərini görməyəcəkdir»** («əl-Mutəffifin», 15) ayəsi haqqında nə deyirsən? Şafii bu suala cavab verdi: “O insanların Allahı görməkdən məhrum olması, digərlərinin- möminlərin Onu görməyinə də-

¹ «Siyeru Alamin Nubela», 10/31.

² «əl-İntiqā», səh. 79; «Məcmu əl-Fətəva», 6/183.)

³ «ər-Risalə», səh. 7-8.

⁴ «Siyeru Alamin - Nubela», 20/341.

⁵ «əl-İntiqā», səh.79.

lildir". Sonra Rəbi: "Ey Abdullahın atası! Bunu sənmi söyləyirsən?" - dedikdə, Şafii: "Bəli, mən Allaha belə inanıram" - dedi.¹

9. İbn Abdul Bər əl-Carididən rəvayət edir: "Şafiinin yanında İbrahim bin İsmayıl bin Aliyədən söz düşdü. Şafii: "Mən hər mövzuda ona müxalifəm" - dedi. Daha sonra: "Mən "Lə iləhə illəllah" kəlməsində də onun dediyini demirəm. Mən pərdə arxasında Musa ilə danışan "Lə iləhə illəlah"-a inanıram. O isə Musanın pərdə arxasından eşitdiyi kəlamı xəlf edən "Lə iləhə illəllah"a inanır."²

10. Lalakai Rəbi bin Süleymandan rəvayət edir: "Şafii: "Kim Quran yaradılmışdır deyərsə kafirdir" - deyərdi."³

11. Beyhəqinin Əbu Məhəmməd əz-Zubeyrdən etdiyi rəvayətdə deyilir: "Bir nəfər Şafiidən: "Mənə Qurandan xəbər verərsənmi, O yaradıcıdır?" - deyə soruşdu. Şafii: "Xeyr" - deyə cavab verdi. Sual verən: "Bəs o yaradılmışdır?" - deyə soruşdu. Şafii: "Xeyr" - dedi. Sual verən: "O yaradılmamışdır, elə deyilmi?" - soruşanda, Şafii: "Bəli" - dedi. "Elə isə məxluq olmadığına dəlil nədir?" - soruşdu. Şafii başını qaldırıb belə dedi: "Quranın Allah kəlamı olduğunu qəbul edirsənmi?" O: "Bəli" - dedi. Şafii sonra belə davam etdi: "Bu ayə Allahın dediyi sözlərdir": **«Əgər müşriklərdən biri səndən aman istəsə, ona aman ver ki, Allah kəlamını (Quranı) dinləsin. Sonra onu əmin olduğu yerə çamdır...»** («ƏT-Tövbə», 6). **«Və Allah Musa ilə sözlə** (arada başqa heç bir vasitə olmadan) **danışdı»** («ən-Nisa», 164).

Daha sonra Şafii ondan: "Sən Allahın varlığına və Onun kəlamının olduğuna inanırsan, yoxsa Allahın var olub, kəlamının olmadığına?" - soruşdu. O: "Allah var, kəlamı da var" - deyə cavab verdi. Şafii təbəssümlə: "Ey Kufəliklər! Allahın hər şeydən əvvəl olduğunu və Onun kəlamı olduğunu qəbul etdiyiniz halda, "kəlam" ilə mübahisə etməyiniz böyük xətdir. Kəlam Allahdır və ya kəlam Allahın qeyrisimi, yoxsa Ondan başqasını deyə soruşursuz. Bu nə deməkdir?" - deyincə, sual verən susdu, bir daha danışmadı və bayıra çıxdı."⁴

12. İmam Şafiiyə aid bir əqidə risaləsində (Əbu Talib əl-Əşarinin rəvayəti)⁵ Şafiidən Allahın sifətləri və Allaha necə iman edilməsinin lazım olması haqqında soruşulduğu bildirilir. Şafii: "Allahın ad və sifətləri var. Bu Quran və Sünnə ilə ümmətə bildirilmişdir. Quranın Allah dərgahından endirildiyi haqqında bilənin və Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- sözünün səhihliyini bilənin bunların əksinə danışması, onu küfrə aparır.

¹ «Şərhu Usuli Eriqaidi əhl əs-Sünnəti və əl-cəmaa», 2/506.

² «əl-İnriqa», səh.79.

³ «Şərhu Usuli Eriqaidi əhl əs-Sünnəti və əl-cəmaa», 1/252.

⁴ «Mənaqibu əş-Şafii», 1/407-408.

⁵ Əsil adı Məhəmməd bin Əli əl-Əşari. Sadiq və tanınmışdır. Bax: Zəhəbi: «Mizan əl-İtidal», səh. 3/656.

Lakin dəlil çatmamışdan əvvəl, dəlil olmadığından və cəhalətindən olarsa bu üzürlüdür. İzzətli və Cəlil olan Allahın ayələri belədir:

«...Xeyr, Allahın əlləri açıqdır...» («əl-Maidə», 64);

«...Halbuki qiyaməm günü yer bümünlülə Onun ovucunun içində olacaq, göylər isə Onun sağ əli ilə büküləcəkdir...» («əz-Zümər», 67);

«...Onun üzündən başqa hər şeyməhvə məhkumdur...» («əl-Qə-səs», 88)

«Ancaq əzəməm və kərəm sahibi olan Rəbbinin üzü qalır» («ər-Rəhman», 27)

“Allah ona (cəhənnəmə) qədəmini (ayağını) qoyuncaya qədər”¹,

Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- şəhid səhabə üçün: *“O, İzzəmli və Cəlil olan Allaha qovuşarkən Allah ona gülümsəyirdi”²* deməsi və yenə Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- İzzətli və Cəlil olan Allahın hər gecə dünya səmasına endiyini xəbər verməsi, Dəccaldan bəhs edərkən: *“O mək gözdür. Bilin ki, Rəbbiniz mək göz deyil”*- deməsi də belədir...³.

Möminlər cənnətdə Rəbblərini bədirlənmiş ayı gördükləri kimi görəcəklər. Yenə Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- hədislərində buyurduğu kimi İzzətli və Cəlil olan Allahın barmağı var: *“Elə bir qəlb yoxdur ki, İzzətli və Cəlil olan Rəhmanın barmaqlarından ikisi arasında olmasın.”⁴*

Bu anlaşımların hamısı Allahın və Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- vəsfəndirmələridir ki, bunların həqiqəti rəvayət və təfəkkür ilə anlaşılmaz. Bu mövzuda bizə çatın xəbəri eşitməklə inanıb, sanki Rəsullahdan -səllallahu aleyhi və səlləm- eşitdiyimiz kimi təsdiq etməyimiz lazımdır. Buna rəğmən təşbihi rədd edib, Allahın Özünü vəsf etdiyi kimi Onu vəsf edirik: **«Ona bənzər heç bir şey yoxdur»** («əş-Şura», 11).⁵

B) Qədər haqqında baxışları

1. Beyhəqi Rəbi bin Süleymandan rəvayət edir ki, qədərlə bağlı suala Şafii belə cavab verdi:

Sənin diləyin olmuşdur, mən istəməsəm belə,

¹ əl-Buxari, «Kitab əl-Təfsir», 8/594, N4848; Müslüm, «Kitab əl-Cənnə», 4/2187, N2848. Hər iki rəvayət Qatadə yolu ilə Ənəsdəndir.

² əl-Buxari, «Kitab əl-Cihad», 6/39, N2826; Müslüm, «Kitab əl-İmarə», 3/1504, N1890.

³ əl-Buxari, «Kitab əl-Fitən», 13/91, N731; Müslüm, «Kitab əl-Fitən Əşratussaa», 4/2248, N2933. Hər iki rəvayət Qatadə yolu ilə Ənəsdən.

⁴ Əhməd bin Hənbəl, «Müsnəd», 4/182; İbn Macə, 1-ci cild, Müqəddimə, səh.72, N199, əl-Acurri, «əş-Şəriə», səh. 317; Həkim, «Müstədrək», 1/525; İbn Məndə «Fi-Rəddi Aləl-Cəhmiyyə». Həkim: «Müslümün şərtinə görə səhihdir»- dedi, onu təxric etmədi. Zəhəbi də ona qoşuldu.

⁵ Bunu «Hollanda Leeden» Universitetinin mərkəzi kitabxanasında olan əlyazmasından götürdüm.

Dilədiyini dilərsən etməzsən.
Qulları bildiyin şəkildə yaratdın,
Elmində icra olur, gənc və yaşlı üçün.
Kimini nemətinlə sevindirirsən,
Kimini yardımdan məhrum edirsən.
Birinə yardım edər, digərinə etməzsən,
Onların kimisi iman əhli, kimisi üsyankar,
Kiminin əməli yaxşı, kiminin də çirkin.¹

2. Beyhəqi bunu rəvayət edir: "Bəndələrin diləməsi, Allahın diləməsi ilədir. Allah istəməsə qullar istəyə bilməzlər. İnsanlar əməllərini özləri yaratmamışdır. Bəndələrin əməllərini Allah yaradır. Xeyir və şəri də Allah yaratmışdır. Qəbr əzabı, qəbr sualı, hesabat, cənnət və cəhənnəm haqdır. Bundan əlavə Sünnətlə bildirilənlər də haqdır."²

3. Lalakainin əl-Müzənindən edilən rəvayətində Şafii belə deyir: "Qədəri bilirsiz kimdir? O, bir şey edilmədən Allah onu yaratmaz deyəndir."³

4. Beyhəqi Şafidən rəvayət edir: "Qəderilər haqqında Allah Rəsulu - səllallahu aleyhi və səlləm - : "Onlar bu ümmətin məcusiləridir"- dedi."⁴

5. Beyhəqinin Rəbi bin Süleymandan etdiyi rəvayətdə deyilir: "İmam Şafii qəderilərin arxasında namaz qılmazdı."⁵

C) İman haqqında baxışları

1. İbn Abdul Bər Rəbi bin Süleymandan rəvayət edir: "Şafii belə deyər-kən eşitdim: "İman - söz, əməl və qəlb ilə etiqaddır. Sən Allahın bu sözünü eşitmirsən?: **«...Allah sizin imanınızı** (bundan əvvəl Beytül-müqəddəsə üz tutaraq qıldığınız namazlarınızı) **əvəzsiz buraxmaz...»** («əl-Bəqərə», 143). Yəni Beytül-Məqdisə doğru qıldığınız namazları boşa çıxarmaz deyərək, namazı iman adlandırmışdır. Elə isə iman söz, əməl və təsdiq etməkdir."⁶

2. Beyhəqinin Rəbi bin Süleymandan etdiyi rəvayətdə imam Şafiinin belə buyurduğu deyilir: "İman söz və əməldir, artar-əksilər."⁷

3. Beyhəqi əbu Muhəmməd əz-Zubeyrdən rəvayət edir ki, bir nəfər Şafiidən "Allah dərğahında hansı əməllər daha fəzilətlidir?"- deyə soruşdu. Şafii: "Lə iləhə illəllah"a iman. O, əməllərin ən yüksək dərəcəsi,

¹ «Mənaqibu əş-Şafii», 1/412-413.

² «Mənaqibu əş-Şafii», 1/415.

³ «Şərhu Usuli Etiqadi Əhl əş-Sünnəti vəl-Cəmaa», 2/701.

⁴ Əbu Davud, «Kitab əş-Sünnə», 5/66, 4691; Həkim, «Müstədrək», 1/85; Həkim: "Buxari və Müslimin şərtlərinə görə səhihdir"- demişdir.

⁵ «Mənaqibu əş-Şafii», 1/413.

⁶ «İntiqā», səh.81.

⁷ «Mənaqibu əş-Şafii», 1/387.

mərtəbə kimi ən şərəflisi, nəsibi də ən bol olanıdır"- deyə cavab verdi. Həmin adam: "Mənə imandan xəbər verərsənmi? O, söz və əməldir, yoxsa əməlsiz sözdür?"- deyə soruşdu. Şafii belə cavab verdi: "İman Allah üçün əməldir. Söz bunun bir qismidir". Adam: "Bunu mənə bir az da aydınlaşdırarsanmı?"- dedi. Şafi də: "İmanın halları, dərəcələri və təbəqələri vardır. Bu imanın bəzisi kamil mənada tamamlanmışdır. Bəzisi də əksik olduğu açıq bilinir. Onun artması üstün olanıdır"- dedi. Adam: "İman tam olmadan artıb əksilirmi?"- dedikdə, Şafii: "Bəli"- dedi. Adam: "Bunun sübutu nədir?"- deyə soruşdu. Şafii də: "İzzətli və Cəlil olan Allah imanı adəm övladlarının əzalarına fərz etdi. Və bunu əzalar üzrə bölüşdü. Adəm övladının imandan kənar olan heç bir əzası yoxdur. İmanla mükəlləf olan əzalar (yəni qəlb) əməllə mükəlləf olanlardan artıqdır. Bu əzalarından biri olan qəlb ilə insan dərk edib anlayır. Qəlb insan bədəninin "əmir"i kimidir. Bütün orqanlar ona tabedir. İman onunla bərabər bütün əzalara fərz edilmişdir. Əliylə iş görür, ayaqlarıyla yeriyir. Şəhvətini fərzi ilə yox edir. Dili ya danışar, ya danışmaz. Üzünə edilmiş fərzlər, gözlərə edilmiş fərzlərdən, iki ələ edilmiş fərzlər, iki ayağa edilmiş fərzlərdən fərqlənir. Qəlbə edilmiş fərzlərə gəlincə: "Allaha iman, onu iqrar edib bilmək, Ona itaət etməyə əzm göstərmək, əmrlərinə razılıqla təslim olmaq, Məhəmmədin -səllallahu aleyhi və səlləm- Onun qulu və elçisi olduğuna iman edib bütün buyurduqlarını iqrarla təsdiq etmək, xəbər verdiyi peyğəmbər və kitablara iman etməkdir".

«Qəlbə imanla sabim olduğu halda, məcbur edilən şəxs ismisna olmaqla, hər kəs iman gəmindikdən sonra küfr emsə, qəlbən küfrə razı olanlara Allahın qəzəbi mumar vəonlar şiddəmli bir əzaba düçar olurlar!» («ən-Nəhl», 106)

«...Bilin ki, qəlblər yalnız Allahı zikr etməklə aram tapar!» («ər-Rəd», 28)

«...Ürəklərində inanmadıqları halda, dildə: "İnandığ",-deyənlərin...» («əl-Maidə», 41)

«...Siz ürəyinizdə olanı zahirə çıxarsanız da, çıxarmasanız da,Allah ona müvafiq sizinlə haqq-hesab çəkər... » («əl-Bəqərə», 284)

Allahın qəlbə fərz etdiyi iman da belədir. O, qəlbə əməldir. Bu da imanın başıdır. Allah dilə söz və ifadəni, qəlbə də etiqad və onu iqrar etməyi fərz etmişdir. Bu səbəblə Allah: **«Deyin ki, Allaha iman emdik»** («əl-Bəqərə», 136), sonra da **«...insanlarla gözəl danışın...»** («əl-Bəqərə», 83) buyurur. Bu qayda ilə Allah dilə qəlbə olanı söyləmə və ifadə etmə vəzifəsini fərz etmişdir. Bu onun əməlidir. İman da qəlbə edilmiş fərzdır.

Allah qulağa haram etdiklərindən və eşidilməsi qadağan olanlardan çəkinməyi fərz etmiş və bu mövzuda: **«Allah Kimabda sizə nazil emmişdir ki, Allahın ayələrinin inkar edildiyini və onlara ismehza olunduğunu eşimdiyiniz zaman müşriklər başqa bir söhbəmə girişməyə qədər onlarla bir yerdə əyləşməyin! Çünki o vaxm siz də onların mayı olarsınız...»** («ən-Nisa», 140) buyurmuşdur. Allah təala unutqanlığı istisna etmişdir: **«Əgər şeyman sənə unumdursa»,** yəni unudub onların məclisində otursan o başqa...

«Ayələrimizə ismehza kənləri gördüyün zaman onlar söhbəmi dəyişənə qədər onlardan üz çevir. Əgər Şeyman sənə unumdursa, xamırlayandan sonra o zalim mayfa ilə bərabər omurma.» («əl-Ənam», 68);

«O kəslər ki, sözü dinləyib onun ən gözəlinə (düzgününə) uyarlar. Onlar Allahın doğru yola yönəltdiyi kimsələrdir. Ağıl sahibləri də elə onlardır!» («əz-Zumər», 18);

«Həqiqəmə mōminlər nicam tapmışlar! O kəslər ki, namazlarında mümi olub boyun əyərlər! O kəslər ki, lağlağıdan üz döndərərlər. O kəslər ki, zəkam verərlər» («əl-Muminun», 1-4)

«Onlar boş bir söz eşimdikləri zaman ondan üz çevirib...» («əl-Qə-səs», 55)

«...lağlağı bir söhbəm eşimdikləri zaman onlardan üz çevirib vüqarla keçər...» («əl-Furqan», 72)

Bu Allahın qulağa verdiyi vəzifədir. Eyni zamanda bu, qulağın əməli olub, o da imandandır.

İki gözə fərz edilən də Allahın haram etdiklərinə baxmamasıdır: **«Mōmin kişilərə de ki, gözlərini haram edilmiş şeylərdən çəkindirsinlər, ayıb yerlərini (fərc) qorusunlar...»** («ən-Nur», 30-31). Yəni heç kimsə başqasının övrət yerinə baxmasın. Quranda fərci (cins.üzvü) qorumaq ümumən “zina” üçün istifadə edilir. Bu ayə isə “nəzər” (baxış) ilə əlaqəlidir.

Odur ki, Allahın gözlərə fərz etdiyi “baxışları çəkindirmə” gözlərin əməlidir və bu əməl də imandandır.

Daha sonra Allah təala qəlbə, qulağa və gözə fərz etdiklərini cəmləyərək belə xatırladır: **«Bilmədiyın bir şeyin ardınca gəmmə. Çünki qulaq, göz və ürək- bunların hamısı sorğu-sual olunacaqdır.»** («əl-İsra», 36).

«O kəslər ki ayıb yerlərini qoruyub saxlayarlar» («əl-Muminun», 5) ayəsi ilə də fərci qorumaq üçün Allahın haram buyurduğunu etməməyi əmr edir.

«Siz qulaqlarınızın, gözlərinizin və dərilərinizin əleyhinizə şəhadəm verəcəklərindən qorxub çəkinmir, emdiyiniz əməllərin

çoxunu isə Allahın bilməyəcəyini zənn edirdiniz.» («əl-Fussilət», 22) ayəsində “dəri”lərdən məqsəd bədənin bütün səthidir. Beləliklə Allahın bədənin əzalarına fərz etdiyi əməl bu cür anlaşılır.

Əllərə fərz edilən Allahın haram etdiyini etməməsi, vəzifəsi isə Allahın onlara buyurduğunu etməsidir. Sədəqə, qohumları ziyarət etmək, Allah yolunda cihad, təmizlik və namaz bunlardandır. Bu səbəbdən: **«Ey iman gəmirənlər! Namaza durduğunuz zaman üzünüzü və dirsəklərlə birlikdə əllərinizi yuyun.»** («əl-Maidə», 6) buyurmuşdur.

«Kafirələrlə qarşılaşdığınız zaman boyunlarını vurun. Nəhayət, onları məğlub emdikdə, kəndirlə möhkəm bağlayın. Sonra da müharibə bimdikdə onları ya məccani ya da fidyə müqabilində azad edin! Əgər Allah isməsəydi, onlardan inmiqam ala bilərdi. Lakin O sizi bir-birinizlə immahana çəkmək üçün (vuruşmağınızı əmr etdi). **Allah öz yolunda öldürənlərin əməllərini əsla puç emməz.»** («Məhəmməd», 4) ayələrinə görə əllə vurmaq, hərbi qohum ziyarəti və sədəqə əlin işidir.

Ayaqlara Allahın haram buyurduğuna getməməsi əmr edilmişdir: **«Yer üzündə məkəbbürlə gəzib dolanma. Çünki sən nə yeri yara bilər, nə də yüksəlib dağlara çama bilərsən.»** («əl-İsra», 37).

Üzün fərzi gecə və gündüz namaz vaxtlarında Allaha səcdə etməkdir: **«Ey iman gəmirənlər! (Namaz qıldıqda) rüku edin, səcdəyə qapanın; Rəbbinizə ibadət edin və yaxşı işlər görün ki, bəlkə, nicam mapasınız.»** («əl-Həcc», 77) və sonra **«Şübhəsiz məscidlər Allahə məxsusdur. Allahdan başqa heç kəsə ibadət etməyin!»** («əl-Cinn», 18)

Bunlar İzzətli və Cəlil Allahın insanın bədəninə yüklədiyi fərzlərdir.

Allah təala kitabında təharəti və namazı iman adlandırmışdır. Rəsuluna -səllallahu aleyhi və səlləm- üzünü Beytül-Məqdisdən Kəbəyə çevirməsini əmr edərək namazı iman adlandırdı. Müsəlmanlar əvvəllər 16 ay Beytül-Məqdisə doğru çevrilib namaz qıldılar. Peyğəmbərin -səllallahu aleyhi və səlləm- səhabələri ondan həmin namazların nə olacağını soruşduqda, Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- onlara cavab verməsi üçün:

«...Allah sizin imanınızı (bundan əvvəl Beytül-Məqəddəsə üz tutaraq qıldığınız namazlarınızı) əvəzsiz buraxmaz...» («əl-Bəqərə», 143) ayəsini nazil edərək namazı iman adlandırdı. Kim namazlarını və əzalarını Allahın əmrinə əsasən qoruyar və əzalarına düşən vəzifəni yerinə yetirirsə, Allahın cənnətinə imanı kamil kimi girər. Kim də bu fərz və vəzifələrdən birini qəsdən tərək edərsə Allah qarşısında əksik imanlı olar.” Bundan sonra o adam Şafiiyə: “Mən imanım tam və ya əksiyyəti nədir anladım. Çox yaxşı, bəs imanım artıqlığı haradan gəldi?”- deyərək soruş-

du. Şafii də belə cavab verdi: "İzzətli və Cəlil Allah kitabında belə buyurur:

«Bir surə nazil edildiyi zaman onlardan (münafiqlərdən): "Bu sizin hansınızın imnını armırdı?"- deyənlər də var. Möminlərə gəlincə, onların imanını armırmı və onlar sevinərlər. Qəlblərində məraz olanlara gəldikdə isə, onların murdarlığı üsmünə bir murdarlıq da gəmirər və onlar kafir olaraq ölərlər!» («ƏT-Tövbə», 124-125).

«Onlar Rəbbinə iman gəmirmiş bir neçə gənc idi Biz də onların hidayəmini (imanını) armırmışdıq» («əl-Kəhf», 13).

İmam Şafii davam etdi: "Əgər iman hamısı bir olsaydı, yeni nöqsanı olmasaydı heç kimin iman cəhətindən digərinə nisbətən fəziləti olmazdı və insanların hamısı imanda eyni olardılar. Ona görə "fəzilət" məsələsi də ləğv olardı. Amma, möminlər ancaq tam imanla cənnətə girəcəklər. Möminlər yalnız imanla bir-birinə nisbətdə fəzilət sahibi ola bilərlər. Cəhənnəmlilər də imana göstərdiyi etinasızlıqların dərəcələrinə görə ora girəcəklər.

İzzətli və Cəlil Allah bəndələri arasında yarış təşkil etmişdir. Hər kəsi dərəcəsinə görə sinfləndirmişdir. Bu yarışda heç kimin haqqı əksilməz. Geri qalanlar əvvəlkilərdən öndə olmazlar. Bu səbəbdən ümmətin sələfini onlardan sonra gələnlərdən daha fəzilətli və xeyirli etmişdir. Əgər imanda öndə olanlar geri olanlardan nisbətən fəzilətli olmasaydılar, bu ümmətin sonradan gələnləri ilə sələfinin imanları arasında heç bir dərəcə fərqi qalmazdı."¹

D) Səhabə haqqında baxışları

1. Beyhəqi İmam Şafiidən rəvayət edir: "Allah Təbarəkə və Təala Rəsuluna təbə olan səhabələri Quran, Tövrat və İncildə öymüşdür. Allah Rəsulu da -səllallahu aleyhi və səlləm- heç kimi öymədiyi qədər onları öymüşdür. Onlardan sonra da şərəfə çatacaq heç bir kimsə olmayacaqdır. Bundan dolayı Allah onlara rəhmət etmiş, onları siddiqlərin (səmimi və doğrular), şəhidlərin və salehlərin mərtəbələrinə yüksəltmişdir. Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- sünnəsini bizə onlar çatdırmış və vəhylərin nazilinin şahidi olmuşlar.

Bu səbəbdən Allahın onlardan ümumən və xas olaraq istənildiyini, onlardan təqva ilə əməl etməyi istədiyini və onlara hansı doğru yolun göstərildiyini ən yaxşı özləri bildi. Onlar Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- sünnətlərindən bizim bilmədiklərimizi öyrəndilər. Onlar hər cür elm və ictihadda, təqva və dərk etmədə bizdən daha üstünlüklər. Anladığımız və dərk edib ictihad etdiyimiz hər mövzuda onların baxışları bizə

¹ «Mənaqibu eş-Şafii», 1/387-393.

yol göstərmişdir. Bizim üçün onların baxışları öz baxışlarımızdan daha artıq tərifə layiqdir. Doğrusunu Allah bilir.”¹

2. Beyhəqi Rəbi bin Süleymandan rəvayət edir: “Şafii belə danışarkən eşitdim: “Fəzilətdə öncə Əbu Bəkr, sonra Ömər, sonra Osman, sonra Əli gəlir.”²

3. Beyhəqi Məhəmməd bin Abdullah bin Abdul hakimdən rəvayət edir: “Şafii belə söyləyərkən eşitdim: “Allah Rəsulundan -səllallahu aleyhi və səlləm- sonra insanların ən xeyirliləri Əbu Bəkr, Ömər, Osman və Əlidir. Allah onlardan razı olsun.”³

4. Hərəvi Yusif bin Yahya əl Buveytidən rəvayət edir: “Şafiidən Rafizi imamın arxasında namaz qılımmı?”- deyə soruşdum. O: “Xeyr. Nə rafizinin nə qədərinin, nə də murciələrin arxasında namaz qılma”- dedi. Mən: “Onları mənə tanıtdırırsanmı?”- deyərək soruşduqda o belə cavab verdi: “İman sadəcə sözdür deyən (şəhadəti yalnız dildə demək kifayətdir deyən - tərəc) murciədir. Əbu Bəkr və Ömər imam deyildir deyən rafizidir. İstəyini özünə məlum bir məqsəd üçün istifadə edən qədərdir.”⁴

E) Dini mübahisələrdən çəkəndirməsi

1. Hərəvi Rəbi bin Süleymandan rəvayət edir: “Şafiinin belə deyərəkən eşitdim: “Əgər bir kimsə başqa birisi üçün elm kitablarını vəsiyyət etsə və onların içərisində kəlam kitabları olarsa, bu kitablar vəsiyyətə daxil edilməz. Çünki kəlam elm deyildir.”⁵

2. Hərəvi əl Həsən əz-Zəfəranidən rəvayət edir: “Şafiini belə deyərəkən eşitdim: “Kəlam mövzusunda bir dəfə mübahisə etdim. Buna görə də həmişə Allahdan bağışlanma diləyirəm.”⁶

3. Hərəvi Rəbi bin Süleymandan rəvayət edir: “Şafii dedi ki: “Hər müxalifə qarşı cavab məqsədli böyük bir kitab yazmaq istəsəydim bunu edə bilərdim. Fəqət “kəlam” mənim işim deyil, mən kəlamla əlaqəli heç bir şeyi istəmirəm.”⁷

4. İbn Batta Əbu Saurdan rəvayət edir: “Şafii mənə: “Kəlam libasında qurtulan heç kimi görmədim”-dedi.”⁸

Hərəvi Yunus əl-Misridən rəvayət edir: “Şafii dedi ki, Allahın bir kimsəni şirkdən başqa digər şeylə imtahan etməsi, kəlam ilə imtahan etməsindən daha xeyirlidir.”¹

¹ «Mənaqibu əş-Şafii», 1/442.

² Yəne orada, səh.432.

³ Yəne orada, 1/433.

⁴ «Zəmm əl-Kəlam», K-215; Zəhəbi, «əs-Siyər», 10/31.

⁵ «Zəmm əl-Kəlam», K-213; Zəhəbi, «əs-Siyər», 10/30.

⁶ «Zəmm əl-Kəlam», K-213.

⁷ «Zəmm əl-Kəlam», K-213; Zəhəbi, «əs-Siyər», 10/30.

⁸ «əl İbnat əl-Kubra», səh.535-536.

¹ «Mənaqibu eş-Şafii», səh. 182.

İmam Əhməd bin Hənbəlin emiqadı

A) Tövhid haqqında baxışları

1. "İmam Əhməddən təvəkkül haqqında soruşuldu. O da: "Məxluqdan (Allahdan qeyrisindən-tərc.) kəlməsindən əl çəməkdir"- deyə cavab verdi."¹
2. İmam Əhməd belə deyir: "Allah hal-hazırda mütəköllimdir (danışandır). Allah Əzəli və Əbədi (kəlam sifəti ilə) mütəköllimdir. Quran Allahın kəlama olub, heç bir şəkildə məxluq deyildir. Allah, Özünü vəsfetdiyindən artıq bir şeylə vəsfedilməz."²
3. İbn Əbu Yala əbu Bəkr əl-Mərvəzidən belə rəvayət edir: "Əhməd bin Hənbəldən cəhmiyyəçilərin sifətləri, Allahı görmə, İsrə və Ərş haqqında inkar etdiyi hədisləri soruşdum. Bu hədislərin səhih olduğunu söylədikdən sonra dedi: "Ümmət bunu qəbul etmişdir. Buyrulanlar gəl-di-yi kimi mötəbərdir."³
4. Əhməd bin Hənbəlin oğlu Abdullah, «əs-Sünnə» adlı kitabda atasından rəvayət edir: "Kim Allahın danışmadığını zənn edirsə o kafirdir. Ancaq biz bu mövzudakı hədisləri olduğu kimi qəbul edirik, rəvayət edirik."⁴
5. Lalakai Hənbəl bin İshaq əş-Şeybanidən rəvayət edir: "İman Əhməddən Allahı görmə haqqındakı hədisləri soruşdum, mənə belə cavab verdi: "Bu hədislər səhihdir. Bunlara iman etdiyimizi iqrar edirik. Biz Allah Rəsulundan -səlləlahu aleyhi və səlləm- yaxşı bir isnadla (sənədlə) rəvayət edilən hər şeyə iman gətirib iqrar edirik."⁵
6. İbn əl-Cauzi İmam Əhməd bin Hənbəlin Musaddəd əl-Basriyə yazdığı məktubu rəvayət edərkən bunu xatırlayır: "Allahı Onun Özünü vəsf etdiyi kimi vəsf edirik. Allahın Özü haqqında nəf etdiyini sizdə nəf edin."⁶
7. İmam Əhməd yazır: "Cəhm bin Safvan Allahı Özünün kitabında və Rəsulunun sünnəsində vəsf etdiyi kimi vəsf edəni bənzətməkdə günahlandıraraq kafir olduğunu zənn edir."⁷
8. İbn Teymiyyə «Dəru Təarud əl-Əqli və ən-Nəqli» adlı kitabında İmam Əhmədin bu sözlərini rəvayət edir: "Biz Allahın Ərş üzərində, istədiyi keyfiyyətdə, hədsiz, bütün vəsflərin bacarmayacağı və ona hədd qoy-

¹ «Təbəqat əl-Hanabilə», 1/416.

² «Kitab əl-Mihne», səh.68.

³ «Təbəqat əl-Hanabilə», 1/56.

⁴ «əs-Sünnə», səh.71.

⁵ «Şərhu Usuli Etiqadi Əhl əs-Sünnəti vəl-Cəmaa», 2/507.

⁶ «Mənaqib əl-İmam Əhməd», 221.

⁷ «Ər-Rəddu ələ əl-Cəhmiyyə», səh. 104.

mayacağı bir halda olduğuna iman edirik. Allahın sifəti Ondandır və Onundur. O Özünü vəsf etdiyi kimidir. Onu bəsirətlər dərk etməz.”¹

9. İbn Əbu Yala İmam Əhməddən rəvayət edir: “Kim axirətdə Allahın görünməyəcəyini zənn edirsə, O, Quranı yalan sayan kafirdir.”²

10. İbn Əbu Yala Abdullah bin Əhməddən (Əhməd bin Hənbəlin oğlu-tərc) rəvayət edir: “Atamdan Allah Musa -əleyhissəlam- ilə səsle danışma-dı”- deyənlər haqqında fikrini soruşdum. Mənə: “Allah Musa (ə.s) ilə səsle danışmışdır. Biz hədisləri bizə gəlidiyi kimi rəvayət edirik”- dedi.”³

11. Lalakəi Malik əl-Attardan rəvayət edir. “Əhməd bin Hənbəli belə deyərəkən eşitdim: “Quran Allah kəlamıdır, məxluq deyildir. Allahın kəlamı Ondandır və Ondandır olan heç bir şey məxluq deyildir.”⁴

B) Qəder haqqında baxışları

1. İbn əl-Cauzi Əhməd bin Hənbəlin Musaddədə yazdığı məktubdan rəvayət edir: “Qəderin xeyrinə, şərinə, dadlısı və acısı ilə Allahdan olmasına iman edirik...”⁵

2. Həllal Əbu Bəkr əl-Mərvəzidən nəql edir: “Əbu Abdullahdan (Əhməd bin Hənbəl-tərc) qəder haqqında soruşuldu. O da: “Xeyir və şər” bəndələrə müəyyən (təqdir) edilmişdir”- dedi. Xeyir və şəri Allahı yaratmışdır?” - deyə soruşulduqda: “Bəli, Allah etmişdir”- dedi.”⁶

3. «əs-Sünnə» adlı kitabda bu rəvayət vardır: “Qəderin xeyri və şəri, azı və çoxu, aşkarı və gizlisi, şirini və acısı, yaxşısı və pisi, ilki və sonu Allahın hökmü ilədir. Bəndələri üçün qəderi müəyyən etmişdir. Heç kim Allahın istəyindən və Onun qəzasından (tələhindən-tərc) keçə bilməz.”⁷

4. Həllal Məhəmməd bin Harun və Əbu əl-Harisdən rəvayət edir: “Əbu Abdullahı belə deyərəkən eşitdim: “İzzətli və Cəlil olan Allah itaəti və günahları təqdir etdiyi kimi, xeyri və şəri də təqdir etdi. Kim Allah dərgahında “xoşbəxt” olaraq yazılmışsa o mömindir. Kim də bədbəxt olaraq yazılmışsa o da kafirdir.”⁸

5. İmam Əhmədin oğlu Abdullah deyir: Əli bin Cəhm atamdan qədərilərin kafir olub olmadığını soruşanda, atam: “Əgər elmi inkar edərsə, yəni

¹ «Dəru Təarud əl-Əqli ən-Nəqli», 2/30.

² «Təbəqat əl-Hanabilə», 1/59, 145.

³ Yəne orada, 1/185.

⁴ «Şərhu Usuli Etiqadi Əhl əs-Sünnəti vəl-Cəmaa», 1/157.

⁵ «Mənaqib əl-İmam Əhməd» səh.169, 172.

⁶ «əs-Sünnə», K.85.

⁷ «əs-Sünnə», səh.68.

⁸ əl-Həllal, «əs-Sünnə», K-85.

Allah məxluqatı yaradana qədər «əl-Alim» (hər şeyi bilən- tərəc) deyildi deyərsə, Allahın elmini inkar etmiş və dolayısıyla kafir olur.”¹

6. Yenə İmam Əhməd bin Abdullah deyir ki: “Bir dəfə atamdan qəderinin arxasında namazın qılınıb-qılınmayacağını soruşdum. Mənə: “Əgər bu məsələdə insanlarla mübahisə edərsə və ona çağırırsa arxasında namaz qılma!” - dedi.”²

C) İman haqqında baxışları

1. Əbu Yala Əhməd bin Hənbəldən rəvayət edir: “İmanın ən fəzilətli xisləti Allaha görə sevmək və Allaha görə nifrət etməkdir.”³

2. İbn əl-Cauzi Əhməd bin Hənbəldən nəql edir: “İman xəbərde (hədisdə - tərəc) deyildiyi kimi artar və azalar. İmanı ən kamil olanı mömin əxlaqı ən gözəl olanıdır.”⁴

3. Həllal Süleyman bin Əşəsdən belə dediyini rəvayət edir: “Əbu Abdullah dedi ki, namaz, zəkat, həcc və yaxşılıq imandandır. Günahlar imanı əksildir.”⁵

4. Abdullah nəql edir: “Atamdan iman söz və əməldir, artar və azalır deyən, amma istisna etməyən kimsə murciədirmi?”- deyə soruşdum. Mənə: “Fikrimcə murciə deyil”- dedi. Sonra davam etdi ki, Allah rəsulunun qəbir əhli üçün söylədiyi “İnşaallah biz də sizə yetişəcəyik” hədisi imanda istisna etməyən kimsənin əleyhinə dəlildir.”⁶

5. Abdullah dedi ki: “Atamdan “irca” haqqında soruşulanda eşitdim ki, iman söz və əməldir, artır və azalır. İnsan zina etdikdə, şərab içdikdə imanı azalır”-dedi.”⁷

D) Səhabə haqqında baxışları

1. «əs-Sünnə» adlı kitabda İmam Əhməd bin belə söylədiyi rəvayət olunur: “Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- səhabələrinin hamısının yaxşılıqlarını saymaq və pisliliklərindən danışmamaq, aralarında olan anlaşıl-mamazlıqları qızıqdırmamaq sünnədənndir. Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- səhabələrindən hər hansı birinə dil uzadan biddət əhli olub, pis və qaba bir rafizidir. Allah onun nə nafiləsini, nə də fərzini qəbul etmə-yəcəkdir. Onları sevmək sünnədənndir. Onlara dua etmək Allaha yaxın-

¹ Abdullah bin Əhməd, «əs-Sünnə», səh.119.

² «əs-Sünnə», 1/384.

³ «Təbəqat əl-Hanabilə», 2/275.

⁴ «Mənaqib əl-İmam Əhməd», səh.153,168,173. Hədisi Əhməd bin Hənbəl «Müsnəd», 2/250; Əbu Davud, 4682; Tirmizi, 1162 Əbu Səlemə və Əbu Hüreyrədən rəvayət etmişdir. Hədis həsən-səhihdir.

⁵ əl-Həlal, «əs-Sünnə», K-96.

⁶ «əs-Sünnə», səh. 307-308; Müslim, «Kitab əl-Cənaiz», 2/669-974. Hədisi Müslim Aişədən (r.a) rəvayət etmişdir.

⁷ «əs-Sünnə», səh.1/307.

lıqdır. Onlara tabe olmaq vəsilədir. Onların əsərlərinə (elmlərinə, gözəl əməllərinə) uymaq fəzilətdir.”

Daha sonra dedi: “Heç kimin onlardan hər hansı birinin pisliyini söyləyib onların arasında fərq qoymağa ya da ayıblayıb alçaltmağa haqqı yoxdur. Beləsinin bağışlanması da caiz deyildir.”¹

2. İbn əl-Cauzi imam Əhmədin Musaddədə yazdığı məktubdan rəvayət etmişdir: “Əbu Bəkr, Ömər, Osman, Əli, Təhə, Zübeyr, Said, Abdur Rəhman bin Avf və Əbu Ubeydə əl-Cərrah Allah Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- cənnətlə mücdələdiyi səhabələrdir. Biz də Rəsulullahın -səllallahu aleyhi və səlləm- cənnətlik olduqlarını bildirdiklərinin də cənnətlik olduğuna iman edirik.”²

3. “Atamdan imamlar haqqında soruşduqda, mənə: “Əbu Bəkr Ömər, Osman və Əli”- dedi.”³

4. Abdullah rəvayət edir: “Atamdan Əlinin xəlifə olmadığını söyləyənlər haqqında soruşuram. Dedi ki, bu çox pis və mənasız sözdür.”⁴

5. İbn əl-Cauzi İmam Əhməddən rəvayət edir: “Xilafəti Əli üçün layiq bilməyən kimsə evindəki ulaqdan daha pisdir.”⁵

6. Əbu Yala Əhməd bin Hənbəldən rəvayət edir: “Əli bin Əbu Talibin dördüncü xəlifə olduğunu qəbul etməyən kimsə ilə nə danışın nə də niğah bağlayın (qohum olun).”⁶

E) Kəlam və dini çəkişmələrdən çəkəndirməsi

1. İbn Battə Əbu Bəkr əl-Mərvəzidən rəvayət edir: “Əbu Abdullah belə deyərkən eşitdim: “Kim kəlamla məşğuldursa, ona nicat yoxdur, kim kəlamla məşğul olarsa cəhmiyyəyə meyl etməsi qaçılmazdır.”⁷

2. İbn Abdul Bər İmam Əhməddən rəvayət edir: “Kəlamçıya əsla nicat yoxdur. Kəlama baxıb qəlbində xəyanət olmayan heç kimsə yoxdur.”⁸

3. Hərəvi imam Əhmədin oğlu Abdullahdan rəvayət edir: “Atam Ubeydullah bin Yahya bin Hakana bir məktub yazaraq belə dedi: “Mən kəlam sahibi- mutəkəllim deyiləm və kəlam elminin də hər hansı bir qiyməti olduğunu zənn etmirəm. Allahın Kitabı və Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- sünnəsindən başqa bir şey qəbul etmirik. Bunlardan kənar bir şeydən söz söyləmək yaxşı deyil.”⁹

¹ «Əs-Sünnə», səh.77/78.

² «Mənaqib əl-İmam Əhməd», səh.170.

³ «Əs-Sünnə», 235.

⁴ Yəne orada.

⁵ «Mənaqib əl-İmam Əhməd», səh.163.

⁶ «Təbəqat əl-Hanabilə», 1/45.

⁷ «Əl-İbanə», 2/538.

⁸ «Camiu Bəyan əl-İlim və Fadlihi», 2/95.

⁹ «Zəmm əl-Kəlam», K-216. V

4. İbn əl-Cauzi Musa bin Abdullah ət-Tarsusidən rəvayət edir: “Əhməd bin Hənbəl belə deyərkən eşitdim: Kəlamçılarla oturmayın. Sünnəni müdafiə edin.”¹

5. İbn Battə Əbu əl-Haris əs-Saiqdən rəvayət edir: “Kim kəlamı sevərsə kəlam onun qəlbindən çıxmaz. Kəlamçılardan nicat tapanları görməzsən.”²

6. Yenə İbn Battə Ubeydullah bin Əhməddən rəvayət edir: “Atam bizə belə nəsihət etdi: “Sünnəni tərk etməyin. Allah bununla sizə bir çox xeyirlər verir. Siz, siz olun, qovğa və mübahisələrə girməyin. Çünki kəlamçıya nicat yoxdur. Kəlam xeyrə çağırmaz. Nə kəlamı, nə də söyüşü sevmirəm. Sünnəyə sarılın, səhabənin əsərinə uyun, faydalanacağınız fiqhi əldə edin. Qəlbləri çirkinlərin kəlamlarını tərk edin. Mübahisə etməyin. Biz, bizdən əvvəlkilərin belə sözlərlə heç bir əlaqəsinin olmadığını gördük. Onlar kəlamçılardan qaçardılar. Kəlamçılığın sonu xeyir deyil. Allah bizi və sizi fitnələrdən qorusun. Bizi və sizi həlak olmaqdan uzaq etsin.”³

7. İbn Battə İmam Əhməddən rəvayət edir: “Kəlamı sevəni görsən ondan ehtiyat et!”⁴

¹ «Mənaqib əl-İmam Əhməd», səh.205.

² «əl-İbanə», 2/539.

³ İbn Battə, «əl-İbanə», 2/539.

⁴ «əl-İbanə», 2/540.

Son söz

Bura qədər açıqladıqlarımıza görə dörd imamın eyni etiqadda ittifaq etdikləri, aralarında sadəcə bir məsələdə ixtilafını gördük. Bu da imam Əbu Hənifənin "iman"a verdiyi fərqli tərifdir. Bununla belə onun sonralar həmin fikirdən vaz keçdiyini bildirən rəvayətlər var.

Müsəlmanları tək bir söz üzrə birləşdirəcək və onları dində ayrılmaqdan qurtaracaq olan əqidə məhz budur. Çünki bu əqidə Allahın və Rəsulunun -səllallahu aleyhi və səlləm- sünnətindən alınmadır. Təəssüf ki, insanların çox az hissəsi imamların etiqadını olduğu kimi bilir, anlayır, onları özləri üçün imamlar olaraq mənimsəmişlər. Əksəriyyət təşkil edən digər qisim isə fiqhi məsələlərdə bu imamlara uysada, əqidədə onlara zidd olan başqalarına tabe olublar. Bunu dəlil tapmaq üçün müxalif tərəf sələfin bu dörd imamını, nasları (mənası aydın, təvil olmayan dəlil– tərc.) oxumaqdan, onları anlamaq və qavramaqda insanlardan fərqli bir şey bilməməklə ittiham etmişlər. Onlar Allahın vəhyi boş yerə nazil etdiyini zənn edirlər?

Allah təala kitabında belə buyurur:

«Bu Quran sənə nazil emdiyimiz mübarək bir kimabdır ki, onun ayələrini düşünüb dərk emsinlər, və ağıl sahibləri də ibrəm alsınlar!» («Sad», 19).

«Şübhəsiz ki, bu aləmlərin rəbbi mərifəndən nazil edilmişdir! Onu Cəbrail (günahkarları) qorxudan peyğəmbərlərdən olasan deyə, sənə qəlbinə açıq-aydın ərəb dilində endirdi» («Əş-Şuəra», 192-195).

«Biz onu ərəbcə bir Quran olaraq nazil emdik ki, bəlkə, anlayasınız» («Yusif», 20).

Allah təala kitabını ayələri düşünölsün və üzərində fikirləşsinlər deyə nazil etmişdir. O, kitabı insanlar anlamaları üçün ərəbcə nazil etdi. Çünki Quranın nazil olduğu cəmiyyətin diliylə asanlıqla anlaşılan bir şəkildə enməsi, Allahın hikmətindədir. Əgər anlamı anlaşılaçaq bir şəkildə endirilməsəydi boş yerə endirilmiş və bir fayda təmin etməmiş olardı. Belə olduqda nazil olduğu qövmlər üçün hərlərdən başqa bir şey ifadə etməzdi. O halda sələfin Kitab və Sünnə naslarını anlamaqda özlərindən sonrakılar qədər mahir olmadıqlarını düşünmək səhabə, tabiin və onlardan sonra gələn imamların əqidəsinə qarşı işlənmiş cinayət olub, günahları olmadığı halda onlara atılmış iftiradır. Vəhyin naslarının anlamını qavrayan onlardır. Çünki onlar nubuuvət əsrinə daha yaxındır. Bəlkə də onlar insanlar arasında bu şərəfə ən layiq olanlardır. Onlar Allaha Quran və Sünnədən əldə etdikləri dəlillərlə ibadət edib və bunların fiqhini veriblər. Bunu Allahdan nazil olunmuş bir şəriət əqidə olaraq qəbul edib, əməl ediblər. Onlar Rəblərinə gedən yolu bildiyi

halda, ibadət etdikləri Rəblərinin bəndələrinə Özünü tanıtdığı nasların mənalərini bilməyən və anlamayan olmazlar.

Son olaraq deyirik dörd imamın əqidəsi Quran və Sünnədə varid olan, saf və parlaq qaynaqdan gələn, içində qatışıq, təvil*, tətıl*, təşbih* və təmsil* olmayan səhih bir əqidədir. İnkarcılar (muattil) və bənzədənlər (muşabbih) Allahın sifətlərini anlamayanlardır. Onlar- Allah onlardan qorusun- Allahın sifətlərini məxluqatın sifətlərini düşünmədən qavramaması zənnində olanlardır. Bu Allahın insanlar üçün yaratdığı fitrətin əksinədir. Halbuki Allahın nə zatında, nə sifətində, nə də fəllərində bənzəri, misli yoxdur.

Bu kitabın müsəlmanlara faydalı olmasını, onların tək bir əqidə və tək bir yol üzrə, yəni Kitab və Sünnət əqidəsi üzrə birləşdirməsini Uca Allahdan diləyirəm.

Bütün niyyətləri və məqsədləri bilən Allahdır. O, nə gözəl Vəkil və nə gözəl Dostdur.

* təvil - mənanı yozmaq
* tətıl - inkar etmək
* təşbih - bənzətmək
* təmsil - nümunə göstərmək

MAHMUD QƏHRƏMANOV
(*Mahmud Qəhrəman oğlu Qəhrəmanov*)
DÖRD MƏZHƏB İMAMININ ETİQADI
Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2003, 38 səh

Yığılmağa verilmişdir:	13.02.2003
Çapa imzalanmışdır:	05.03.2003
Kağız formatı:	60x84 1/16
Hesab nəşriyyat həcmi:	2.4 ç.v
Sayı:	500
Sifariş:	70

Kitab **“ADİLOĞLU” MMC**-nin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən istifadə etməklə çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov 38/3
Tel., 98-68-25